

SZLÁV ELEMEL A JIDDISBEN

Dr. BIHARI JÓZSEF

Bevezetés

„Minden élő nyelv magában hordja a nyelvet formáló nép történelmét. A távoli századokban elviharzott események, a nagy sorsfordulatok és kataklizmák, mint geológiai kőzetrétegek rakódnak le a nyelv szókincsében és belső mechanizmusában. Akár más hatalmak igázták le a népet, akár ő igáztott le más országokat, a nyelv, mint érzékeny precíziós műszer hűségesen feljegyzí ezeket az eseményeket és megőrzi késői nemzedékek számára” [1].

Jelen tanulmány azt tekinti feladatának, hogy átfogó képet adjon egyrészt a külföldi irodalom, másrészt önálló kutatások alapján a szláv elemek hatásáról egy olyan nyelvre, amely a főként közép- és kelet-európai, nem-asszimilálódott zsidó lakosság nyelve volt vagy most is az, amelyet a II. világháború vérengzései előtt még több mint 10 millió ember beszélt és amelyet ma is 6—7 millió ember beszél a világ különböző részeiben. Ez a nyelv — a jiddis, amely tehát széles elterjedtsége miatt is megérdemli a tanulmányozást, de nyelvtörténetileg különösen fontossá teszi némely, egészen egyedülálló jellegzetessége. Egyfelől archaikus mivolta: a jiddis — mint látni fogjuk — a XIII. században a Rajna-vidéki és közép-németországi zsidóságnak a német környezettel azonos nyelve, tehát középfelnémet, illetve annak különböző dialektusaival azonos, másfelől bája, kelleme és sajátos ötvözete vonja magára a kutató figyelmét [2]. A németországi zsidó lakosság jelentős részének elűzése, illetve Kelet-Európa egyes országaiba, főként Lengyelországba való áttelepülése során, amely nagyjából a XIV. század második felére esik, megőrizte eredeti dialektusát, és ez — a környezet élő nyelvfejlődésétől elszakítva — hanganyagában és alaktanában is változatlanul megtartotta XIII. századi vonásait. A jiddis tehát tulajdonképpen a középfelnémet egyetlen, ma még élőnek mondható „nyelvjárása” [3]. Ezt a szót azért kell idézőjelbe tenni, mert a jiddis egyrészt nem egységes, a környezetnek megfelelően igen sok helyi változata van, másrészt az új környezet nyelvei, elsősorban a szláv nyelvek is hatottak szókészletére és nyelvtani szerkezetére, és erősen érezni rajta nyilván a zsidó liturgiai nyelvnek, a hébernek hatását is. A jiddis tanulmányozása tehát egyrészt a nyelvjárások sokasága, másrészt egységes

irodalmi nyelv és kanonizált helyesírás hiánya, a nyelv komplex volta, és nem utolsó sorban a héber írás okozta nehézségek miatt igen bonyolult; mindettől függetlenül azonban sok más különböző jellegű előítéletek miatt is, a jiddis eddig mostohagyermek a germanisztikának (bár nálunk kitűnő ismerői is vannak, pl. *Mollay Károly* és *Hutterer Miklós*). Amint az eddigiekből következik, mi sem germanisztikai, hanem szlavisztikai szempontból nyúlunk e témához, de mielőtt rátérnénk feladatunk kifejtésére, szükségesnek tartjuk, hogy röviden vázoljuk e nyelv keletkezésének történetét.

I.

A jiddis keletkezése

Amikor a külső ellenség csapása megdöntötte időszámításunk után 70-ben a zsidók egykori államát és megkezdődött szétszórásuk kétezerezstendős története, a zsidóság nemcsak földjét és hatalmát veszítette el — elvesztette nyelvét is. Igaz, a bibliai korszak héber nyelvét már i. e. néhány évszázaddal felváltotta a hozzá igen közelálló, egész Elő-Ázsia akkori köznyelve, az arameus. Ugyanakkor talán még nagyobb mértékben elterjedt a zsidók között a görög nyelv is. Még később, ahány országba eljutottak, annyiban kellett átvenniük az idegen környezet nyelvével való megismerkedés kalandján. Ez elkerülhetetlen volt. A zsidó földjével együtt elszakadt a földműves élettől is. Életfeltételei a kereskedelemre, a közvetítésre, a pénzváltásra szorították. Környezetével szót kellett váltania, meg kellett értetnie magát, ha meg akarta keresni kenyerét. Ezért kellett megtanulniuk különböző nyelveket, amelyeket aztán a maguk módján színezték, idegen elemekkel keverték, és legtöbbször egy sajátos idiómává alakították át, magukkal cipelve azt vándorlásuk folyamán különböző országokba.

Körülbelül ezer esztendővel ezelőtt történt, hogy bizonyos történelmi körülmények miatt nagyobb zsidó tömegek arra kényszerültek, hogy a római tartományokból Franciaországon át a Rajna és Duna vidékére költözzenek. Az Elba és Moldva menti zsidó települések már a X. századból ismeretesek, a következő három évszázad folyamán pedig egész Közép- és Felső-Németorszáig jutnak el. A XV. és XVI. században Lombardiában és még később az alnémet városokban is megtelepedtek.

A mai jiddisben fellelhető román nyelvi nyomok alapján tényleg arra következtethetünk, hogy a németországi zsidók kezdetben valamilyen román nyelvjárást használtak, tehát román nyelvek lakta területről kerültek Németországba. Mivel pedig egyes történelmi források szerint a rajnai zsidók a XIII. században még franciául beszéltek, származási országukként csak Franciaország jöhet tekintetbe, jóllehet, a délkeleti részeken talán a bizánci—szláv területekről való bevándorlással is számolnunk kell. Bizonyosra vehető azonban, hogy nyelvi szempontból hamar asszimilálódtak új környezetükhöz. Nincs semmi okunk annak a feltételezésére, hogy a zsidók beszélte német, illetve középfelnémet

nyelv már kezdettől fogva különbözött az eredeti, környező német nyelvtől. Valószínű, hogy a korai német nyelvjárásokkal fonetikai, morfológiai és szintaktikai szempontból szoros kapcsolatban volt, és ennek megfelelően az ófelnémet, sőt még a középfelnémet korszakban is átment környezetének minden nyelvi változásán, mégpedig mindenekelőtt a középfelnémet rövid magánhangzók megnyújtásán nyílt szótagban, a felsőnémet vidékeken végigcsinálta a *kfn* *i*, *iu*, *û* diftongizálását, a középnémet területeken a *kfn* *ie*, *üe*, *uo* monoftongizálódását, továbbá a *kfn* *ei*, *öu*, *ou* egybeesését a középnémet *ê*, *oe*, *ô* hangokkal, helyenként talán még a *kfn* *ei*, *öu*, *ou* > *â* váltakozást is, mely utóbbiak még a mai jiddisben is megfigyelhetők. Csak lexikai szempontból különbözhetett a zsidók nyelve ebben a *prejiddis* korszakban az akkori német nyelvtől, hiszen vallási, társadalmi és gazdasági elkülönülésükkel szinte együttjárt bizonyos számú héber—arameus szó vagy kifejezés birtoklása. Nem tűntek el még nyelvükből a román nyelvi nyomok sem, úgyhogy csakis ezért indokolt e korban a jiddis „*jüdisches Deutsch*” neve, ahol még a hangsúly egészen a németen, a „*Deutsch*”-on van. A helyzet csak az 1215-ös lateráni zsinat után változott meg gyökeresen. Ettől kezdve számos intézkedés egyre erősebb korlátok közé szorítja a zsidók életét, és ez a körülmény veti meg az alapját a németországi zsidóság külön nyelvének, amely most már a környező világ beszédmódjától minden tekintetben különbözik. A zsidóság gettóba zárása (a XIV. században) meglazította azokat a társadalmi és kulturális kapcsolatokat, amelyek addig őt a környező világhoz fűzték, megerősítette és elmélyítette különélését, életük szinte megmerevedett és szokásban, erkölcsben egyre jobban eltávolodott a környező világ életétől. Nyelvileg ez azzal a következménnyel járt, hogy az eddig csak jiddis színezetű német nyelvből most már egy új „*jüdisches Deutsch*”, a *jiddis nyelv* alakult ki, ahol most már a hangsúly nem a *deutschon*, a németen volt többé. Mivel megszakadt a szerves kapcsolatuk azzal a társadalommal, amelynek nyelvét kölcsönözték, az általuk beszélt német nyelv sem követhette a fejlődés útján a gazdanép fiainak német nyelvét. Így történt azután, hogy amikor a reformáció után a németek új irodalmi nyelve elterjedt és kiszorította, vagy legalábbis átalakította a különböző dialektusokat, a zsidók között még mindig eredeti alakjában élt a középfelnémet dialektus. Az igazi jiddis kialakulásának kezdetét tehát — mivel a fentebb említett korlátozó intézkedések nem egyszerre, hanem fokozatosan hódítottak tért — a XIII. század végére és a XIV. század elejére tehetjük. Különös jelentőséggel bír, hogy körülbelül ugyanebben az időben kezdődik meg a németországi zsidók vándorlása keletre, amelyet a keresztesháborúk nyugtalanságai idéztek elő. Eleinte főleg a szudéta-vidék zsidói hagyták el lakóhelyeiket, majd mintegy a középkori német gyarmatosító törekvések kísérőjelenségeként a XIII. század közepén elkezdődött a német zsidók bevándorlása Lengyelországba (és az akkor hozzája tartozó Litvániába) is, amely a XIV. században a „fekete halál” (a pestis) ürügyén Németországban kitört zsidóüldözések miatt tömegmozgalommá dagadt és a XV. század végéig, szórványosan pedig még a XVI. és XVII. század elejéig is eltartott [4].

A német-zsidók lengyelországi letelepülésének egyik sajátos jelensége az, hogy a zsidók ezúttal nem tanulták meg annak az országnak a nyelvét, ahová menekültek, hanem ehelyett a magukkal hozott nyelvet fejlesztették ki önálló nyelvvé. A XVI. század végén ez a nyelv már megszerezte az egyeduralmat a lengyel zsidók között és lassanként az egész közép- és kelet-európai zsidóság köznyelvévé vált. Természetesen ez a nyelv merőben különbözött már attól, amivel a XIV. és XV. század során bevándorolt zsidók Lengyelországba érkeztek. Mind a gettóbeli elszigeteltség, mind az új nyelvterületre való vándorlás következtében, középfelnémet nyelvük egyre több helyi dialektusra szakadt, egyre újabb héber és szláv elemeket szivott fel magába, mivel új települési helyükön most már a zsidó bevándorlók egy perzsa—kaukázusi—bizánci—kazár eredetű szláv nyelven beszélő zsidósággal találták magukat szemben, amelyet ők hosszabb-rövidebb idő után magukba olvasztottak, részben nyelvi sajátosságaikkal együtt. De természetesen, az új környezetben e szubsztrátum közvetítése nélkül is bőven volt alkalma a jiddisnek szláv elemeket magába szívnia.

Nagyjából ennyi az, amit a jiddis nyelv keletkezéséről elmondhatunk, a további részletek feltárása még a tudományra vár.

II.

A szubsztrátum problémája

A szubsztrátum problémájáról kissé bővebben kell szólnunk. Nem kétséges ugyanis, hogy a jiddis nyelvet beszélők már a német nyelvű országokban is ki voltak téve szláv befolyásnak, a keletre történt vándorlást megelőzően és attól függetlenül is. Bizonyítják ezt a szláv nyelvterületen kívül keletkezett héber kéziratokban található szláv eredetű glosszák, a jiddis *neber* esete (vö. cseh *nebohý* — boldogtalan, szerencsétlen), szláv hangzású nevek megjelenése (*Dobritsl*, Regensburg, 1242; *Krasna*, Spires, 1384). Ezeket az első nyomokat a jiddisen egy, a középkori héber forrásokban *lešon Knaannak* — „Kánaán nyelve, kánaáni” — nevezett nyelv hagyta. A Tübingiai- és a Cseh-erdőtől (vagy másképpen kifejezve, az Erfurt—Regensburg vonaltól) keletre évezredünk első századaiban létezett egy külön zsidó mellék-művelődési terület, amelyet *Knaannak* hívtak, s az ezt a nyelvet beszélők állandó kereskedelmi és tudományos kapcsolatot tartottak fenn a Rajna-melléki és távolabbi nyugati zsidó közösségekkel. *Knaan* lakói nemcsak nyelvileg különböztek más zsidó telepeseiktől, hanem a rituálékban, imákban, törvénykezési eljárásokban, sőt, úgy látszik, a héber kiejtésében is. Maga a *Knaan* név a *S(c)lavonia*-val való asszociációnak köszönheti létrejöttét. Mint-hogy ugyanis a héber bibliai terminus a nem-zsidó rabszolga megjelölésére *eved knaani* „kánaáni rabszolga”, sok évszázaddal később azt az országot, ahonnan a rabszolgák valamikor legfőképpen jöttek, a képzeletnek egy merész ötletével *Knaannak* nevezték el [5].

Bizánc az eredőpontja azoknak az első zsidó településeknek, amelyek (nem később, mint a X. században) a Vltava mentén és északabbra,

a nyugati szlávok lakta területeken: Magdeburgban, Merseburgban, Hal-
léban, Meissenben keletkeztek. A német történelemben ezek a városok
nyugatról betelepített katonai és közigazgatási szigetekként tűnnek fel,
és a *Sachsenspiegel*, amely a „gettó-törvény”-t is lefektette, szintén
nyugati import volt. De azok a zsidók, akikre ezt a törvényt hozták,
nem nyugatról származtak. Ezek délről jöttek volt — „inváziós útvona-
laik” nyomon követhetők. Egyik oszlopuk Szalonikiból indult, amely a
X. században Európa egyik legnépesebb városává nőtt, s a Dunán föl-
felé az Elba-medencébe nyomult. Azután, valószínűleg egy kicsit később,
egy második útvonal nyílt Velencén át: ez Karintia és Stájer-
ország völgyein át kanyargott, a „villae Judaeorum” mentén a Duna-
melléki vámszedőhelyek felé, s onnan ismét a Vltava (= Moldva) és az
Elba mentén. Az askenázi (= német zsidóság) behatolás, amely a nyugati
szláv zsidó településeket végül a jiddis beszélő közösségbe olvasztotta,
csak később és lassan ment végbe. A XIII. század tetőfokán a zsi-
dók nyelve ezeken a területeken még mindig knaani volt. A *Knaan*
megjelölést elszórtan még több évszázaddal később is használják.

Egyes jiddis nyelvészek (pl. *Max Weinreich*) úgy vélik, hogy az első
zsidó települések a keleti szlávok között kb. szintén ezer évvel ezelőtt
keletkeztek. A telepesek a Fekete-tenger partja menti ősi zsidó koló-
niákból, a Kaukázusból s a Kaukázuson túlról és Kazáriából jöhettek
a kijevi Rus'-ba. Ami a jelenlegi Litvánia és Fehér-Oroszország terüle-
tét illeti, ott is volt egy zsidó közösség már az askenázi telepesek érke-
zése előtt.

Megoszlanak a vélemények arra vonatkozóan, hogy a keleti szlávok
között mi volt a zsidók anyanyelve. Egyesek a szláv, mások a jiddis
mellett kardoskodnak. Az 1920-as években *Joffe* és *Prilutski* nyelvészeti
alapon a szláv alapot emelték ki Ukrajnára és Fehér-Oroszországra vo-
natkozólag. (*Prilutski* pl. rámutatott a *h* eltűnésére, ahol az történetileg
igazolva van, és egy „nem-organikus” *h* felbukkanására.)

De *Dubnov*, a neves zsidó történész sem tagadta, hogy még a XVII.
század első felében is lehettek szlávul beszélő zsidók a jiddis nyelvterü-
let keleti szélein. A félévezreddel korábbi korszakra vonatkozólag pedig
igen értékes bizonyítékkal rendelkezünk egy levélben, amelyet *J. Mann*
tett közzé *Az egyiptomi zsidók* c. munkájában, s amelyet ő a XI. szá-
zadra tesz, „ha nem még korábbra”. A levél egy zsidóval foglalkozik,
„aki az oroszországi közösségből való és nálunk tesz látogatást a szalo-
niki közösségben”, és „nem ismeri sem a szent nyelvet (a hébert), sem
a görög nyelvet, és arabul sem tud, hanem csak knaani nyelven beszél-
nek hazája népei”. Bárhol feküdt is ez az „Oroszország”, nem tehető
fel, hogy azonos lenne az Elba-medence Knaan-jával. Másfelől a *Mann*
által idézett dokumentum kifejezetten a „knaani” elnevezést használja.
Így tehát a cseh—szorb—Elba menti területen beszélt knaanin kívül
— nevezzük ezt nyugat-knaaninak — létezett kelet-knaanin is a jelenlegi
Ukrajna és Fehér-Oroszország területén.

Általában feltételezik, hogy *leson Knaan* csak a szláv vagy helyileg
meghatározott változatai héber elnevezése; más szavakkal, a szláv or-

szágokban a jiddist megelőzően beszélt két nyelvet egyszerűen azonosítják az együtt lakó nem-zsidó népesség által beszélt nyelvekkel. Ezt a szemléletet azonban sem általános okok, sem pedig az elérhető bizonyító anyag nem igazolják.

A nyugat-knaani anyag lényegében glosszákból áll, s az anyagnak ez a korlátozottsága eléggé megmagyarázza, miért fordulnak elő csupán szláv eredetű szavak a forrásokban. Még ha nem forogna is fenn erős gyanú, hogy a Rásinál [6] előforduló *pe*, *res*, *jod*, *nun*, *vav* és *szamech*-hal írott szó (*perinos?* „dunyha”) *perina* (szláv eredetű) héber eredetű többes szám végződésével, a történeti és társadalmi viszonyok elemzése arra a következtetésre kell, hogy vezessen, hogy a nyugat-knaani egy túlnyomórészt nyugati szláv alapú keveréknyelv volt, héber és valószínűleg bizánci („judaeo-görög”) alkotóelemmel és meglehetősen nagyszámú jiddis jövevényszóval. Ugyanekkor fel kell tételeznünk, hogy a kelet-knaani viszont egy túlnyomórészt keleti szláv alapú keveréknyelv volt. A nagyon kevés számú keletknaani helyek egyike, amelyet egy XVII. századi responsum tartalmaz, a következőképpen szól (a hangokat csak megközelítően adhatjuk vissza): *ja tebi (e)s tym (estim?) mekadeš byl* „én téged ezzel megszenteltelk (azaz fcleségemnek jelentettelek ki)”; ez a hely a keveredés igen bonyolult formáját mutatja. Továbbá a középjiddis és keletjiddis *dav(e)nen* „imádkozni”, nyugatjiddis szinonímájával: *orn* (vö. *orare*) szemben, erősen ugyanebbe az irányba mutat. A szó első ízben R. *Tiktiner* írásaiban fordul elő, aki 1550-ben halt meg; Tiktin (lengyel Tykocin) egy Bialystoktól kb. 15 mérföldnyire délkeletre fekvő város. A következő évszázadokban mind több és több előfordulási hely tanúskodik a szó mellett, de mind a mai napig, mialatt a *dav(e)nen* szó uralma kétségtelen keleten, még Csehország és Morvaország is világosan az *orn*-zónában fekszenek. A *dav(e)nen* szó keleti (végső soron perzsa) eredetét *Goldziher* vetette fel 1865-ben; ebben az etimológiában a hiányzó történeti láncszemet az a feltevés adhatja a kezünkbe, hogy a kelet-knaani legalább egy kis mennyiségű keleti alkotóelemet tartalmazott, és hogy a jiddis keleten ezt a szót a szubsztrátumból örökölte.

Röviden összefoglalva: mindaddig, amíg a jiddis azonos volt azzal, ami később a nyugatjiddissé lett, két zsidó nyelv „vegyél és adjál” állapota állt fenn — az egyik túlnyomórészt szláv, a másik pedig egy túlnyomórészt német alapú nyelv volt. A jiddist beszélőknek nyugat-knaani területen történt letelepedésével ez a kölcsönös befolyás egy hosszabb ideig tartó bilíngvális korszak folyamán bizonyára még elmélyült, amíg a knaanit végül felszívta a jiddist beszélő közösség. Hasonló körülményeket tételezhetünk fel a XIV. és XV. századra nézve a jiddis keleti határain, ahol a jiddist beszélők először kerültek kapcsolatba a keletknaanival, s azután megkezdték a területükre való „behatolást”.

Amint az askenázok gyökeret vertek szláv országokban, a jiddis kapcsolatba került a tulajdonképpeni szláv nyelvekkel. Ezek közül — mint említettük — első a cseh volt, azután jött a lengyel, míg az ukrán és a fehérórosz bizonyos (időbeli) távolságban következtek; az orosz volt az utolsó a sorban. Így az, aki a jiddis szláv alkotóelemeit tanulmányozza, nem csupán az időfaktorral találkozik („mikor jelenik meg vala-

melyik, a szlávnak tulajdonítható elem a jiddisben?”), hanem a terület-faktorial is („speciálisan melyik szláv nyelvből jött a szóban forgó elem?”).

III.

Szláv jövevényszavak a jiddisben (XVI–XVIII. sz.)

Függetlenül az előbbi fejezetben ismertetett knaani elmélettől, amelynek kellő megalapozottságában még több kutató kételkedik [7], annyi mindenesetre elismerhető, hogy ahol a jiddisül beszélő zsidók már előbb letelepült szlávul beszélő zsidókra találtak, ahogy az Csehországban és Oroszországban történt, ott zavartalanabb érintkezést tudtak megvalósítani a szlávokkal, mint ahogy az valaha is lehetséges volt a zsidó—keresztény vallási sorompón keresztül. De ha feltételezzük is, hogy a jiddis részben talán már a XIV. században, majd a XV. században kapcsolatba kerülhetett szláv nyelvekkel, akkor is ennek még alig lehetett nagyobb jelentősége. Ehhez hiányoztak még akkor a szükséges előfeltételek: nem volt még a jiddisül beszélő lakosság kompakt tömege, amely szociális és gazdasági szerkezeténél fogva szoros kapcsolatban állott volna a nem-zsidó lakosság nagy tömegeivel.

A jiddis és szláv nyelvek érintkezésének jelentősebb és kedvezőbb feltételei a XVI. században teremtődtek meg és akkor is főleg e század második felében [8].

Az a körülmény, hogy a zsidók tömegesen kezdenek akkor bérléssel foglalkozni, és hogy főleg a belső kereskedelem felé irányul figyelmük, városokban és falvakban nagy kompakt zsidó tömegek koncentrációjához vezetett. Kialakulnak a centralizált rabbinikus hitközségek, amelyek gazdaságilag és szellemileg egybeforrasztják a tömegeket. A hitközség minden erejével arra törekszik, hogy elültesse a tömegek lelkében a kiválasztottság érzését, és hogy világnézetükkel és magatartásukkal távol tartsa őket a szegény nem zsidó lakosságtól.

Mindez együttvéve egyrészt kedvező feltételeket teremt ahhoz, hogy a zsidóság ne asszimilálódjék a szláv nyelvű lakossághoz, és hogy megerősödjék és kifejlődjék a jiddis nyelv. Másrészt azonban az a gazdasági fordulat, amely a zsidó bérlőt és kereskedőt a város és falu, az uraság és paraszt közvetítőjévé tette, ugyanakkor megteremtette a jiddis és a szláv nyelvek érintkezésének szükséges előfeltételeit.

A zsidó és nem zsidó lakosság közti szorosabb érintkezés még jobban megerősödik a XVII. és XVIII. században azáltal, hogy nagy tömegek telepednek le a falvakban és azzal, hogy a városi és falusi zsidó iparosok kezdenek árut termelni az általában nem zsidó piac számára. A kölcsönös érintkezést nagymértékben elősegítették az ún. országjáró zsidók is, akik egész héten járták a falvakat, adtak-vettek, foglalkoztak javítgatásokkal és készáru-termeléssel, és csak szombatira, vagy egyéb ünnepnapokra tértek vissza otthonukba.

Lényegében tehát még ebben a korszakban létrejöttek azok a tényezők, amelyek egyrészt megerősítették a jiddis nyelvet, másrészt pedig szélesre tárták a kapukat a szláv hatás előtt.

Maga a valóság, a reális élet nyújtotta a szláv elemeket a jiddisnek. Mivel pedig a társadalom különböző osztályokra bomlott, a szláv elemek bizonyos mértékig ezt is visszatükrözik. Nem szabad tehát figyelmen kívül hagynunk, hogy milyen zsidó és nem zsidó társadalmi osztályok között jött létre az érintkezés az iparosok és a parasztság, a zsidó és nem zsidó munkás vagy a zsidó és nem zsidó polgárok, vagy a zsidó szatócs és a paraszt között stb.

A XVI—XVIII. században a zsidó és nem zsidó lakosság közti érintkezés különböző szociális rétegek között ment végbe. Az érintkezés széles társadalmi skálájú: a nagyvárosi és kisvárosi szegényektől és kézművesektől kezdve egészen a gazdag bérlő uraságok és nagykereskedők rétegéig. A falvak zsidó lakossága szintén erősen differenciált volt. A kocsmárosokon, bérlőkön kívül voltak ott napszámosok, favágók, sőt pásztorok is.

Kétségtelen, hogy azok a szláv szavak, amelyeket a városi és falusi szegények közvetítettek a jiddisbe, más jellegűek voltak, mint azok a szláv szavak, amelyeket a felsőbb társadalmi rétegek vittek a jiddisbe.

Nem mindegy, hogy egy bizonyos réteg milyen szláv szavakat kölcsönzött a jiddisnek közvetlenül a nem zsidó környezetből. De még fontosabb annak a megvizsgálása, hogy mi lett a kölcsönszavak további sorsa, milyen más rétegekhez kerülnek azok át, hogyan használják fel és milyen hangalakot öltenek a különböző rétegekben.

Azonban, sajnós, azon zsidók nyelve, akik a szóban forgó korszakban az alacsonyabb rétegekhez tartoztak, alig maradt fenn írásban.

Az írott nyelv ugyanis kizárólag a rabbinikus értelmiség monopóliuma volt, a hivatalos írott nyelv a jiddissel kevert héber-araméus. Már eltekintve a speciális rabbinikus irodalomtól, mint amilyenek a rabbinikus responsiók (egyes rabbik válaszai felvetett vallási vonatkozású kérdésekre) és más vallási könyvek voltak, még a zsidó hitközségek ügyvezetését is héber-jiddis nyelven vezették. Végül a zsidó ipari céhek ügyvitele sem jiddis nyelven folyt.

Ami a jiddis nyelvű vallási, ún. muszer-irodalmat (oktatások, intelmek) illeti, amelyet a kevésbé iskolázottak, főleg asszonyok részére szántak, ott a jiddis-„tájcs” [9]-héber ismeret uralkodott, amely bizonyára már akkor sem a beszélt köznyelv volt, még maguk a szerkesztők részére sem.

Így tehát a beszélt jiddis általában igen kismértékben fixálódott.

Az e korbéli beszélt jiddis egyedüli dokumentumai azok a kicsi szövegek, amelyek tanúvallomásokot tartalmaznak, amelyek azonban roppant szét vannak szórva a már említett rabbinikus responsiók nagy tengerében.

Csakhogy az akkori tanúvallomások nyelve először is nagyon korlátozott tematikájú (megölt zsidókra, a nők becsületére és pénzügyi konfliktusokra vonatkoznak), másodsor nem szabad szem előtt tévesztelnünk azt, hogy itt csak a beszélt nyelv egy bizonyos megmerevedett fajtájával van dolgunk — bírói kifejezésekkel.

Azok a zsidó tanúk, akiknek a törvény előtt kellett tanúskodniuk, bizonyára jól felkészültek erre, igyekeztek szépen beszélni, és ameny-

nyire tudták, utánozni az urak beszédjét, nehogy szégyent valljanak tudatlanságukkal és faragatlanságukkal.

Harmadszor — és ez a lényeg — a bírósági jegyző távolról sem volt gyakorlott „gyorsíró”. A tanúknak semmiesetre sem betűszerinti vallomásaikat tartalmazzák ezek a nyilatkozatok. A bírósági jegyző (a „besz-din” irnok) nagyon gyakran saját szavaival jegyzőkönyvezett a hagyományos rabbinikus — bírói stílus szellemében, főleg akkor, amikor a bizonyítékok pontosságát ez nem veszélyeztette és amikor a szükséges fogalomra megvolt neki a megfelelő héber passzus szava.

Igen gyakran nehéz megállapítani, ki szépítette meg a vallomások nyelvét, a tanú, a jegyző vagy pedig mindkettő.

Hogy az akkori jiddis szövegek egy bizonyos műfaj és stílus bélyegét hordják magukon, erről lépten-nyomon meggyőződhetünk.

Csak néhány példa álljon itt erre vonatkozóan:

Mordxe Ziskind Rotenberg (1683) responsiojában ilyen jiddis mondatok olvashatók: „Er iz ganc gevézn. Rák ájn fűsz iz upgehákt *vegám* ájn *jád*, *vegám* durchgeslagn mit ájn *kopje* ün ájn hák ibern kap.”

Az itt megemlített testrészek közül csak a kéz nevét említi meg héberül (*jád*). A köznyelvben bizonyára a kezét is „hánt” szóval nevezték meg, mint ahogyan a lábat („fűsz”) és a fejet is („kap”) német és nem héber eredetű szóval jelölték.

Egy mogilevi responsióban a következő mondat olvasható: „Gōt gēb doz der *rocéách* zol mir im di hánd kümen.”

A további — de itt már nem idézek — részletekben méginkább érezhető a jegyző keze. A héber, jiddis szavakon kívül felüti fejét még egy lengyel szó is: *slup* (pózna). Ezek a mondatok nagyszerűen illusztrálják a jól ismert jiddis-héber keveréknyelvet, amelyet a rabbik használtak körleveleikben, jegyzőkönyveikben, valamint a kereskedők és általában a jobbmódúak magánlevelezéseikben.

Amikor a beszélt nyelv után kutatunk a rabbinikus responsumokban, nagyon óvatosan kell eljárni. Nincs okunk azonban kételkedni abban, hogy az akkori szövegekben használt szláv terminusok igenis meghonosodtak a beszélt nyelvben, vagy legalábbis a tanúk használta nyelvben. A besz-din irnokoknak bizonyára nem tiltották meg, hogy szláv terminusokat használjanak a jiddis, vagy héber terminusok helyett. A szláv terminusok előtt nyitott ajtók álltak a beszélt nyelvben, de nem ez volt a helyzet a rabbinikus írott nyelvénél. Csak szükség esetén jutott be oda szláv terminus, amikor azt a szükség követelte meg a pontosság miatt, és amikor az adott fogalomnak nem volt ekvivalense a jiddisben vagy a héberben.

A jiddisben a szláv és sémita réteg az írott és beszélt nyelv vonatkozásában egymással ellentétes helyet foglalt el: a sémita réteg általában az írott nyelvben volt erősebben képviselve, még a rabbiknál is. Ezzel szemben a szláv réteg erősebben volt képviselve a beszélt nyelvben, mint az írott nyelvben. Ezért bizonyosak lehetünk afelől, hogy azok a szláv szavak vagy kifejezések, amelyek az írott nyelvben jutottak kifejezésre, meghonosodtak legalábbis egy bizonyos társadalmi réteg beszélt nyelvében. Ez a körülmény megnöveli a szláv réteg kutatásának

forrásait. Ha a sémita réteg kutatásához feltétlenül jiddis szövegekre van szükségünk, a jiddisben fellelhető szlavizmusokról gyakran még nagyobb bizonyossággal győződhetünk meg héber szövegekből is. A jiddissel kevert héber nyelvű hitközségi jegyzőkönyvek, az ipari céhek jegyzőkönyvei, a központi rabbinikus bíróságok jegyzőkönyvei és más könyvek bőséges anyagot nyújtanak a szláv elemek kutatásához. Hiszen a jegyzőkönyvek a zsidó belső szervezetek hivatalos aktái voltak. Ezek magukon hordják az adott kor zsidó élete társadalmi-gazdasági viszonyainak bélyegét.

Mivel az adott korszak legreálisabb életérdekeiről volt szó, a rabbinikus üzleti könyveknek gyakran kellett folyamodniuk a jiddis és szláv terminusokhoz is, amelyek bizonyosan gyökeret vertek már az akkori köznyelvben.

Azokon a szláv terminusokon, amelyeket akár a rabbinikus responsumokban, akár a jegyzőkönyvekben találunk, rajta van a kor bélyege, azok megmutatják nekünk azt, amire az akkori idők nagy tömegeinek társadalmi érdeklődése irányul.

Távolról sem jutott azonban kifejezésre írásban e fogalmak nagyobb része. A szláv terminusoknak csakis azok a kategóriái tükröződnek az írásban, amelyek a hitközségi vezetők érdeklődési köréhez tartoztak.

Illusztrálni akarjuk ezt.

Mindenekelőtt azok a terminusok jutottak kifejezésre, amelyek az új megélhetési forrásokat jelölték meg. Ezek a figyelem középpontjában állottak és nagyon sokszor szerepelnek a rabbinikus okiratokban a XVI. század második felétől kezdve: *árender, ürendi, árendi, ürndi, árndü, árende glavni, kretšme, kretšmer, vin'itse*.

Ezekon a nagyon elterjedt terminusokon kívül találunk ott jiddis szavakat is szláv képzőkkel: *-ke, -nik*:

tendlerke, hutnik, hitnik.

A zsidók gazdasági életében igen nagy szerepet játszottak a vásárosok mint közvetítők a város és falu között. A zsidó szatócsok, söntések stb. állandóan számítottak a vásárookra, mint olyan napokra, amikor megélénkül a kereskedelem és nagy forgalom van. A szokásos vásárokon kívül (vasárnap, vagy egyszer egy hónapban) voltak rendkívüli vásárok is, amelyek egy évben egyszer voltak és bizonyos keresztény ünnepekkel voltak kapcsolatban. Az ilyen vásárokra hosszú időn át készültek. Nemcsak a szatócsok vártak rájuk, hanem még a tanítók is. Az ünnepi vásárok oly mélyen behatoltak a zsidó lakosság társadalmi tudatába, hogy azok még időszámításul is szolgáltak. Szinte törvényszerű tehát, hogy az ünnepi vásárok szláv nevei behatoltak a jiddisbe és kifejezésre jutottak a rabbinikus ügyvitelben.

A legfontosabbak voltak: *šut ján* — lengyel: *Świety jan, švantki* — lengyel: *šwiatku, devjatnik, novi lati*.

A belkereskedelemmel kapcsolatban szláv pénz- és mértékegységek kerültek be az életbe és a nyelvbe. Pl.: *puđ, tsvertek, kvárt*.

Az említett mértékegységek az adók szabályozásával kerültek a rabbinikus üzleti ügyiratokba, amelyeket a hitközség vetett ki a tagokra. Ott olyan szláv terminusokkal is találkozunk, amelyek mezőgazdasági

műveltekre, termékekre vonatkoznak, valamint a szeszfőzdeire is: *me-latšn, penke, ádkatni, šnap* stb.

Az adók kivetése, ami a hitközségek jogkörébe tartozott, mind országos viszonylatban, mind méginkább a saját szükségleteikkel kapcsolatban, mint ismeretes, a tömegek kizsákmányolásának és örökös félelemben tartásának egyik legerősebb eszköze volt. Az összes adók alapját természetesen az általános állami adórendszer képezte és erősen behatoltak az adószedők és adófizetők életébe és tudatába. Az adókra vonatkozó kifejezések meggyökeresedtek a nyelvben és írásbeli kifejezésre jutottak a könyvekben. Pl.: *krábki, krápke* (általános adó a bevétel és kiadások után); *tšápove* lengyel: *czopowe* (speciális kereskedelmi adó a bor és pálinka után); *šelingvi* — lengyel: *szelezione* (speciális adó a söntések után); *povratni* — lengyel: *powrotne, padimne* — lengyel: *podymne* (adó a ház és udvar után); *paber, pabir* (az adó általános megnevezése); *paglavne* (fejadó).

Az adókkal együtt behatoltak a jiddisbe az adófizetők, adószedők és ellenőrök szláv terminusai is: *tšapavnik* (a pálinkaadó revizora), *prikamerik, prikamerkiš* — lengyel: *przykomorek* (vámhivatalnok), *kamernik* (aki valakinél lakik egy szobában — albérlő).

A zsidó hitközségi szervezet igen szoros kapcsolatban állott az állami megbízottakkal, a hitközség joga és hatalma az állami adókvető kezétől és érdekétől függött. Ez a közvetítés igen fontos helyet foglalt el a két fél viszonyában és különböző csatornákon át ment végbe a falusi uraságtól a királyig.

Természetesen különös szerepet játszott a zsidók életében a lengyel jog. Ezzel kapcsolatban igen sok jogi jellegű szláv terminusra bukkanunk: *sendzi* (bíró, vö. le *sedzia*), *tribunal* (a legfőbb bíróság), *vazne* (törvényszéki szolga), *štempelivne, gali, avligš* (üres váltó úrlap), *ustav, grad* (lengyel törvényszék helye), *prave, skarb, uxvale, uxvali* (határozat, törvény, alapszabály), *asignatsie, asignacia, signatsia* (bírói figyelmeztetés a be nem fizetett adó megtérítésére), *zapisn* (váltó a tartozásról), *zemski* (kerületi bíróság) stb.

A lengyel állam adminisztratív tevékenységének terminusai szintén behatoltak a nyelvbe és kifejezésre jutottak a rabbinikus irodalomban, pl.: *sájm, sájmik, paviat, pavit, komisar, desiatnik, stalitse, voievode, namišnik, elekcia* (új király választása Lengyelországban), *tšerestes, kranatsie* (vö. lengyel: *koronacya*).

Az akkori zsidó élet központi figurája természetesen az uraság. A chasszid mesék úgy ábrázolják az uraságot, mint egy szeszélyes erőt, aki a bérlőjével azt tehet, amit akar, amit csak szíve kíván. Ez azonban az átlagos bérlőre vonatkozik. A gazdag bérlő otthonosan érzi magát az uraságnál. Az uraság előtt nagy a respektus, még távollétében is urazák őket, főleg a hitközség vezetői. A héber szavakkal: „*saar*”, „*adon*” stb. együtt szláv szavakat is találunk: *pan, iasni, velmozni, graf, šlechtski* stb.

Szláv eredetű ez a szociális terminus is: *hospodar, gospodar*.

Ez utóbbi szó két változata a tanúk beszédjében fordul elő. Érde-

kes, hogy ők nem tűzdelik tele dicsérő jelzőkkel, mint ahogy ezt a rabbinikus ügyiratokban látjuk.

A katonaságra és fegyverekre vonatkozó szavak (főleg a tanúvallomásokban) szintén bekerültek a jiddisbe. A XVII. és XVIII. századi pogromok, az orosz lengyel háborúk következményeinek nyomait őrzik a következő szlavizmusok: *kazakn*, *haiduk*, *roite zelner*, *polk*, *kopie*, *rehatinš*, *kart*. A fegyvernemek között szerepel a „*kose*” szó is.

A zsidó iparosok, akik a XVII. századig jelentéktelen helyet foglaltak el a zsidó életben és akiknek a tevékenysége éppen ezért csak a zsidó vásárookra szorítkozott, kezdenek (a XVII. században) számban megnövekedni. Új iparágakra térnek át és a régiekkel együtt kezdenek árukat termelni az általános piac számára is.

Ez eleinte konfliktusokat idéz elő a nem zsidó céhekkel. Később azonban bizonyos mértékig megegyeznek velük. És még később (XVII. század vége és XVIII. század) kialakulnak az önálló zsidó iparos céhek.

A zsidó céhek felhasználják a falvak nem zsidó lakosságának tapasztalatait, behatolnak a jiddis nyelvbe a mesterségek különböző terminusai, a céhszervezetek nevei stb. Ott találhatóak ezek a szavak a mesterségekkel foglalkozó könyvekben azzal kapcsolatban, hogy szabályozzák a céh tagjai közt a konkurrenciát. Ilyenek pl.: *partats* — *le partacz* (kontár, azok, akik egy céhhez sem tartoztak és nem volt joguk iparral foglalkozni), *tovariš* (ha valaki a céhből akart venni magának mesterségényt), *prave*, *iarmilnikes*, *mišanznik*, *napravki*, *zadatik*, *spadikiš*.

A szláv országokban megismerkedtek a zsidók különböző fajta ruhákkal is. Ezeknek egy része behatol a zsidó életbe a megfelelő szavakkal együtt. Ezeket a szavakat megtalálni a korabeli könyvekben és különösen a rabbinikus responsumokban a különböző motívumok kedvéért: a ruházatot gyakran megemlítik a tanúk a meggyilkolt személyiségének a megállapításánál; megemlítik a ruházatot a céh-tagok közti konkurrenca szabályozásánál; a nők öltözködésének és a szépítőszer használataának a szabályozásánál és általában vallásos motívumokkal kapcsolatban szintén megemlítették a ruhák. Részletes leírásokat olvashatunk arról, hogyan néznek ki a különböző ruhák és hogy mi a funkciójuk.

Az ilyen szláv terminusokhoz tartoznak pl.: *župan*, *zupan*. Később azonban ugyanezzel a ruhával már ilyen néven találkozunk: *zupec*, *iarmelke*, *serdakl*, *kasnik*, *kapelluš*, *sdaen*, *šaubin*, *šauv*, *pelitse*.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy „*sdan*” és „*pelitse*” itt kizárólag a következő jelentésben szerepelnek: ruha része, és nem: testrészt. Egészen lehetséges, hogy kezdetben tényleg az akkori funkciójuk jelentésével hatoltak be a jiddisbe (ruharészek) és csak később kezdték jelenteni a testrészeket is.

A meggyilkolt felismerésénél szerepet játszott a ruha színe is. Ezért találkozunk a következő szavakkal: *sare*, *lazur*.

A XVI—XVIII. század rabbinikus irodalmában az élet más területeiről is találunk szláv szavakat. Pl.: az élelmiszer köréből: *povidle*, *smetine*; a szoba és berendezése köréből: *korite* [10], *midnitse* (vö. *le miednica* — vízmedence, mosdótál, medence; egy edény, a méz mértéke;

a falusi gazdaság és a természet köréből: *azire*, *slup*, *skope*, *patkwiš*, *pastuhis*, *pasika* (vö. *le pasieka* — méhes).

És még más, a mindennapi életből vett szavak: *ravenen*, *gexapt*, *natsivn*, *hulijen*, *azpravn* (a hatalommal való összeütközés), *spasev*, *kruk*, *pogzeb* (vö. *le pogrzeb* — temetés), *pamnigl*, *praidig*, *lidvits*, *nebux*, *xatš*, *gemitšet*, *taisil*.

*

**

Az eddig idézett szláv szavak még csak a nagyobbik részét sem teszik ki annak a szláv szókincsnek, amely ezen idők írott nyelvében kifejezésre jutott, eltekintve már a beszélt nyelvtől is. Az effajta szavak teljes felsorolása itt nem lehet célunk. A kutatott anyag csak azt az irányt mutathatja meg, amelyre figyelmünket fordítani kell a jiddis fejlődési szakaszainak vizsgálatánál.

Az írásbeli források csak a nyelvi tények létezését bizonyítják be egy meghatározott helyen, meghatározott időben, egy meghatározott rétegnél és egy meghatározott műfajban.

Magától értetődik, az írott nyelv, főleg a rabbinikus irodalom nem mutathatna fel szláv szavakat vagy kifejezéseket, ha azok, vagy legalábbis egy részük nem honosodott volna meg a beszélt nyelvben is. A szlavizmusok nem is keletkezhetek volna légüres térben.

Viszont az a körülmény, hogy egy bizonyos időben, bizonyos helyen az írott nyelv nem mutat fel szlavizmusokat, még semmiképpen sem tekinthető bizonyítéknak abból a szempontból, hogy bizonyos rétegek beszélt nyelvében nem is lettek volna azok meg. Gondoljunk csak a felvilágosodás [11] korabeli jiddis újságokra vagy folyóiratokra. Az egyes cikkek írói féltve vigyáztak arra, hogy a jiddisből a németen kívül mindenféle idegen elemet, hébert és szlávot kigyomláljanak, minthacsak azt tartották volna legfőbb feladatuknak, hogy vigyázzanak a német nyelv tisztaságára. Aki ezeket a lapokat, sőt a jiddis sajtó későbbi korból származó példányait olvasgatja (akár Magyarországon is!), annak az a benyomása támadhat, hogy valami steril jiddis, valami íztelen, szagtalan, az ún. idegen elemektől alaposan megtisztított nyelvet beszéltek maguk a zsidók is. Ez azonban a valóságban egyáltalában nem így volt. A jiddis mind a szláv, mind a héber elemeket magába olvasztotta, azok mint egy tüzes kohóban egybeforrtak és a jiddis elidegeníthetetlen, szerves részeivé váltak, amelyeket a nép használt és egyáltalában nem érzett idegennek.

Másrészt azonban feltételezhető, hogy a mindennapi életnek azok a szláv szavai, amelyek az írott nyelvbe nem hatoltak be, még nem nagyon voltak elterjedve. Különben legalábbis részben utat törtek volna maguknak az írott nyelvbe.

Bármilyen szegényes is az általunk felhasznált anyag, annak alapján rámutathatunk a következő jelenségekre:

1. A XVI. század második feléig nem találunk a rabbinikus responsumokban szlavizmusokat. Ez érthető: addig az időig a responsumok származásuk alapján főleg a németek lakta országokhoz tartoznak.

2. A XVI. század második felétől kezdve találunk szlavizmusokat

(a szláv országokhoz tartozó rabbinikus responsumokban), de még igen keveset. Ilyenek: *arende, vazne, praidik*. (Valamennyit „*Resal*”-nál találjuk meg.) [12].

Emellett megjegyzendő, hogy *Resal* Vilna-Briszkben élt. Ezzel szemben a *Šeéris Josef*-ben (aki 50 éven át vezetett jesivát Krakkóban), nem találunk szláv szavakat. De a „*Mahram milublin*”-i responsumokban (amelynek szerzője jesiva-vezető volt Lublinban és Krakkóban, és pap volt Lembergben), és a valamivel későbbi korok hasonló gyűjteményeiben (1558–1613) már találunk szláv szavakat (*arendar, desiatnik, kazakn*).

3. A szlavizmusok túlnyomó többségben a responsumokban és más könyvekben (az ipari könyvekben) a XVII. századra esik (mintegy 70 százalék), ezek közül is a legtöbb a XVII. század első felére.

Főleg a következő vidékek esnek latba: Vilna—Briszk—Grodno egyrésztől, és Lublin—Krakkó másrésztől. Gyakran igen nehéz megállapítani a responsumok eredetét, mert a rabbik nagyon sokat vándoroltak.

Jellegzetes példa erre vonatkozóan a „*Pené ješie*”. Szerzője Vilnában született, pap volt Tiktinben, Grodnoban, Przemyslben, Lembergben, Krakkóban. 1648-ban halt meg. Összehasonlítva a többi felhasznált responsummal a „*Pené ješie*”-ben a szláv szavak száma jelentősen nagyobb. Amíg a többi effajta műben 1–2–3 és ritkán 4 szót találunk, addig a „*Pené jesie*”-ben már jelentős számú szláv szóval találkozunk. Pl.: *rehatins, kort, kapeliuš, lazur, pastuxim, pasike, pogzeb, xrüst, kretšme, kretšmer, hutnik* (mindenütt a tanúk beszédjéről van szó).

4. A XVIII. század első felére a szláv szavak kis százaléka esik: *arende, voievode, pasturis*.

5. A XVIII. század második feléből és részben a XIX. század elejéről idézett szláv szavak az ipari könyvekből valók.

A XVIII. században a szlavizmusok száma a beszélt nyelvben bizonyára nagyobb lett, csak az írott források száma lett kisebb. A responsumok virágkora a szláv országokban a XVII. században volt és a XVIII. századtól kezdve kihalt.

6. A XVI. század második felétől és a XVII. század elejétől kezdve nagyon gyakran ismétlődő szavak: *kretšme, arende, karobke, takse, kapeliuš, župan* és még néhány más szó kisebb mértékben.

A megvizsgált anyag alapján megállapíthatjuk, hogy a szláv szavak tömeges átvétele a jiddisben a XVI. század második felével veszi kezdetét, ami valóban egybeesik a zsidóság gazdasági frontáttörésével (ugyanis tömegesen térnek rá a bérléssel való foglalkozásra).

Az idézett anyag kiválóan visszatükrözi a zsidó lakosság szociális-gazdasági struktúráját az adott korszakban. Az akkori életet azonban nem sokrétűen tükrözi vissza, hanem csak egyoldalúan, mert a rabbinikus értelmiség prizmáján keresztül rajzolódott ki képünk róla, amely az uralkodó osztály ideológiai kifejezője és szolgálója volt. Nagyon kevés szláv szót találunk a nép szegénységével, anyagi kultúrájával, megmerevedett életével kapcsolatban és a nép emocionális-expresszív beszédje nem jut kifejezésre. Pedig az effajta szavak és kifejezések abban az időben bizonyára már tömegesen behatoltak e korszak beszélt nyelv-

vébe. Ezt részben egy másik forrásból tudjuk meg. A XVIII. század vége és a XIX. század elejének íróira, a zsidó felvilágosodás mozgalmanak első zsidó íróira (maskilim), illetve azok műveire gondolunk.

Igaz, a felvilágosodás irodalmának (haszkala) műveiben elsősorban a galíciai és ukrajnai zsidók szólalnak meg egy olyan korban, amikor a rabbinikus irodalom leginkább Litvániára –Fehér-Oroszországra és Litvánia—Lengyelországra vonatkozik.

Azonban a felvilágosítók nyelve (amelyben már vannak szláv szavak) mégis jellemző a litván és lengyel zsidó nyelvére is. Azon szláv szavak nagy része, amelyekkel a galíciai—ukrajnai felvilágosítóknál találkozunk, meghonosodott a litván és lengyel jiddisben is. Ennek különböző okai lehettek: a párhuzamos szociális-gazdasági folyamatok, amelyek szükségszerűen párhuzamos „kölcsonszavak” átvételét idézték elő és egyes parasztok tömeges vándorlásához vezettek. Lengyel és litván zsidók, mint ismeretes, 1648-tól kezdődően tömegesen vándorbotot vesznek kezükbe. Ezért kell pl. a litvániai központi bizottságnak („vaad”) rendszeresen foglalkozni kongresszusaikon (1549, 1650, 1652) azon honatanok ezreinek problémáival, akik Ukrajnából özönlöttek oda.

A haszkala problémáit, a felvilágosítók táborának differenciálódását, irodalmi örökségüket sokoldalúan feldolgozta *Max Ehrlik* monográfiájában [13]. Különösen a XVIII. század végi és a XIX. század eleji feltörekvő modern burzsoázia nyelvi orientációjának kérdéseivel, a jiddishez való viszonyukkal, irodalmi előretörésükkel *N. Stief* foglalkozott [14]. Mi éppen ezért ezzel a kérdéssel itt nem fogunk részletesebben foglalkozni. Témánk szempontjából fontos azonban, hogy még egy mozzanatra mutassunk rá.

Egyrészt a felvilágosítók, másrészt a chasszidok [15] és ellenzékiek között nagy küzdelem folyt a tömegek meghódításáért. A felvilágosítók arra törekedtek (osztályérdekeiknek megfelelően), hogy a maguk oldalára állítsák a tömegeket. Természetes, hogy a tömegekhez csak az ő köznyelvükön keresztül fordulhattak, vagyis a jiddis nyelven. De ugyan-ezen oknál fogva a jiddishez kellett folyamodniuk azoknak is, akik bár a felvilágosodás mozgalmanak ellenzői voltak, de a jiddissel szemben is előítéllettel viseltettek.

A jiddis tehát ez írók kezében csak eszköz, erős fegyver volt. Gyakran csak az erőszak árán jutottak el ehhez az eszközhöz. Világos, hogy őket nem a nyelv szépsége érdekelte, ők távol álltak a purizmustól a jiddist illetően. *Max Ehrlik*nek tökéletesen igaza van, mikor azt mondja, hogy a haszkalisták csak azért írnak jiddisül, mert a tömegek nyelve a jiddis. Részükre hatalmas ágyú ez a nyelv, amellyel meghódítják a tömegeket. Nyelvük érdes, faragatlan, nem irodalmi — mindenkinek hozzáférhető. Viszont a nyelvtörténészek részére később jó anyagul, hatalmas kincsesházul fognak szolgálni.

Hogy nyelvszerkezeti és stílus szempontjából mégsem lehet a felvilágosítók irodalmi nyelvét úgy tekinteni, mint amely egészében a beszélt nyelvhez hasonlít, a szláv lexika szempontjából nem számít, mert az irodalmi művekben csak azok a szavak fordulnak elő, amelyek a be-

szélt nyelvben meghonosodtak a néptömegek és a városi kispolgárság nyelvhasználatában.

Afelől biztosak lehetünk, hogy azok a szláv szavak, amelyeket a felvilágosítók a XVIII. század végén és a XIX. század elején műveikben használtak, a beszélt nyelvben is használtak voltak legalábbis a XVIII. században. Ezért számunkra az akkori művek forrásul szolgálhatnak ahhoz, hogy kitöltsük általuk a rabbinikus irodalom erre vonatkozó hézagjait.

E tekintetben az első jellegzetes mű dr. M. Markevze „*Sefer refies*” című könyve (1789).

Markevze königsbergi orvos volt, aki 1774-ben ment Lengyelországba és egy orvosi jellegű könyvet írt jiddis nyelven. Könyvét a feltörekvő lengyel zsidó tömegeknek szánta. A különböző betegségek leírásán kívül ismerteti a megfelelő gyógyszereket és rámutat azokra a profilaktikus eszközökre is, amelyek segítségével elkerülhetők a betegségek. A zsidóság gazdasági helyzetét tartja szem előtt. Úgy lép fel, mint egy tipikus felvilágosító és oktató. A jiddishez negatív a viszonya. Nagyon mentegetőzik, hogy kénytelen egy „romlott” német nyelven írni, mert másként nem fogják őt megérteni. Német műveltsége és a jiddishez való negatív viszonya miatt nem kétséges, hogy ő csak akkor használ szláv szót, ha biztos benne, hogy másként nem értik őt meg. A már ismert szavakon kívül, mint: *kretšmes*, *arendar*, *randar*, *randarke*, *skarb*, *nebex*, *melatšn*, *pidzglavne* (fejadó) stb., Markevzenél még sok más szláv szót találunk (a természetre, élelmezésre, lakásra vonatkozó szavakat), amelyek viszont a rabbinikus irodalomban nem fordulnak elő. Pl.: *vietšere*, *vietšire*, *kši*, *burakes*, *petriske*, *tsibeleš*, *hvaine hols*, *brezine*, *dembine*, *zrabtsik*, *braneven*, *anütses*, *laptes*, *politse*, *herabe*, *piekelak*, *šliate*, *püste*, *prostak*, *prostakes*, *rateven*, *hodeven*, *zaleven*, *vigode*.

Ez már orosz hatás: *revizor* stb. Megtaláljuk már nála az ismert orosz kifejezést: „*bokom*” — oldalt. Új nála az is, hogy szláv képzőket függeszt héber vagy héber-német tőhöz, mint pl.: *machšemainik*, *šlimezalnik*. A „*šlimezalnik*” szót egyébként megtaláljuk Wolfsohn *Leichtsin und Frömmerei* című vígjátékában is (1796).

Az a körülmény, hogy a szláv *-nik* képző már a jiddisben szóképző morféma lett és hogy a XVIII. század végén még a berlini jiddis-„tájcs”-ba is bekerült már, bizonyíték arra, hogy milyen erős gyökeret vert az már a beszélt nyelvben.

Igen sok szláv szót vitt a jiddisbe Mendel Levin a biblia fordítósaival („*Kohelet*” és a „*Példabeszédek*”), amelyek a XVIII. század 80-as éveiben jelentek meg.

Mint a haszkala-cszmák lelkes propagandistája, különösen megérti, hogy mily értékkel bír a jiddis az akkori propaganda számára. A jiddis az ő szempontjából, mint általában a legtöbb felvilágosító szempontjából nem „szentimentalizmus”, nem „romantika”, hanem egy erős eszköz a kispolgárság tömegeinek a megnyeréséhez.

Nem véletlen, hogy Levin lefordította a bibliát jiddisre. A bibliafordítás egyik főcélja az volt a felvilágosítók kezében, hogy szembe-

állítsák a talmuddal, a rabbinizmus fellegvárával. Levin elsősorban a biblia filozófiai részeinek a lefordításához kezd (*Kohelet, Példabeszédek, Jób*), amely kidomborítja a haszkala-mozgalom racionalizmusát. Minden erejével arra törekszik, hogy a biblia filozófiai és erkölcsi eszméit közvetítse a tömegeknek, amelyek népszerűbbek és érthetőbbek voltak számukra. Ezért nyelvileg a tömegek beszélt nyelvéhez alkalmazkodik, ezért használ sok szláv szót is. Filozófiai és erkölcsi tematikája arra kényszeríti őt, hogy a beszélt nyelvben megfelelő szavakat és kifejezéseket találjon számára. Ezért fordításaiban a szlavizmusok egészen új kategóriáira bukkanunk, amelyek az emberek jellegzetes vonásaival, élményeivel, emócióival, természeti fogalmaival és bizonyos grammatikai segédszavakkal vannak kapcsolatban, és amelyek régebben nem jutottak írásbeli kifejezésre.

Az eddig már idézett szláv szavakat meg nem ismételve csak az új szavak közül említünk meg néhány jellegzetes példát:

hültai, hültaistve, hültaiske (vö. *le hultaj* — semmirekellő, *hultajstwo* — csavargás, *hultaiski* — dorbézoló), *štükes* (*le sztuka* — darab), *hültaisikait* (*le* melléknév + német képző), *hültaiel* (*le* melléknév + német kicsinyítő képző), *plüt* (vö. *or plut* — csibész), *šlimzelne* (vö. *né schlimm* + héber *mazzal* + *le -ny* képző = szerencsétlen), *prikre* (vö. *le pryk* — elaggott), *klopt* (vö. *le klopot* — gond), *horvenie, pratse* (vö. *le praca*), *gemüšet* (vö. *le meczyć, or mučit'* — kínoz), *mitšen, horeven* (néhezen dolgozni), *mordeven* (vö. *le mordować* — gyilkol), *stade* (*le, or stado* — nyáj), *site* (*le, or sito* — rosta, szita, de *jiddis*: háló!), *zasilke* — háló a madárfogáshoz (vö. *or zasyłka* — beküldés), *kaliasin* (vö. *or koljaska* — hintó), *karetes* (*or, le kareta* — kocsi), *ritškelach* (*or rečka, le rzezka* — folyócska), *kemarim* (*or, le komar* — szúnyog, -im: héber tb. sz. képző), *dakütšen* — vkit vmivel zaklatni (*le dokuczać*), *vien* (*le wiem* — tud?), *dervážen* (*le dowazyć* — kipótól), *varazen* (*le warzyć* — megfőz), *slid, piln'men* (*or pel'meni* — húsos derelye), *izbavit* (*or izbavit'* — megment), *düch* (*or duch* — nép illat, szag), *ukaz* (*or ukaz* — parancs), *molien* (*or molit'sja* — imádkozni?), *zmenie* — nagy élvezet (*or zmeninyj?*), *formorotšet* (vö. *le mroczny* — sötét), *bidne* (*le biedny* szegény, *or bednyj*), *odvažen* (*le odwazyć* — megmér), *vandreven, rabeven* (*le rabować* — rabol), *tilke* (*le tylko* — csak), *pravde* (*or pravda* — igazság), *ümistne* (*le umyšlny* — szándékolt), *zariz* (*or, le zaraza* — járvány), *stežkes* (*or stežók* — öltés varrásnál), *spakoinekait* (*le spokojny* — nyugodt + német -keit képző: nyugodtság), *piskate, gemotsevet, drabske štik, balemüt* (*le balamut* — nőcsábász), *bespetšnekeit*, (*le bezpieczństwo* — biztonságot, *or bezopasnost'* -ua.), *hürtovnik* (*le hurtownik* — nagykereskedő) stb.

A szlavizmusok egyik forrása Levin tanítványának, Joszif Perl-nek *Megale temirin* című könyve.

A „*Megale temirin*” a galíciai haszkala-mozgalom ragyogó terméke. Ez egy chasszid-ellenes pamflett, éles satíra a chasszidizmus, a chasszid és csodarabbik ellen. A művet levélformában írta meg a szerző. A kiadó egy *Klajmerst* nevű naiv hívő chasszid, aki összegyűjtötte azo-

kat a leveleket, amelyeket egy chasszid egy másik chasszidnak írt rab-bik csodáiról.

A mű célja az, hogy felkeltse a fellázadt chasszid tömegek öntuda-tát a csodarabbik ellen, és ez a cél szabta meg a mű alakját, stílusát és nyelvét is.

Mint ismeretes, a galíciai-ukrajnai chasszidizmus bázisa az „egy-szerű” (*prosté*), eldurvult zsidó kispolgárságot (telepések, bérlők) fog-lalta magában. Ennél a rétegnél sokkal erősebb volt a szláv nyelvi ha-tás, mint a többi rétegnél. A chasszid vezetők ezt a körülményt erősen figyelembe vették. A jiddis nyelven írt chasszid mesékben nagyon sok szláv szót használnak fel. A berdicsevi *Lév-Jicchak* még az istennel is ukránul beszélt, azaz jobban mondva valami vegyes jiddis-ukrán nyelven.

A „paraszti nyelvű” chasszid mese nyelvi sajátosságát természet-ezen a chasszid-ellenes harcos, *Joszif Perl* sem hagyta figyelmen kívül. Ő arra törekedett, hogy minél pontosabban adja vissza a chasszidok beszédét. Erre szüksége volt a stílusa (levél-forma) és a főcélja miatt is, hiszen azt akarta, hogy a tömeg, amelynek a számára írt, maradékta-lanul megértse őt.

Joszif Perl maga is chasszid környezetben élt és ifjú korában maga is lelkes chasszid volt. Ezért kiválóan ismerte a chasszid tömegeket és azok nyelvét. A felsorolt összes motívumai miatt is teljesen biztosak lehetünk abban, hogy *Perl* idézett művében nincsenek olyan új szlaviz-musok, amelyek a chasszid néptömegek beszélt nyelvében ne honosod-tak volna már meg.

A *Megale temirin*-ben kb. 150 szláv szó és szláv szuffixumokkal képzett szó van. A következőkben csak azokat közöljük, amelyeket ed-dig még nem idéztünk: *osobe, šviftšes, plut, babetses, zmtsni mentš, paskidne, faskidnikes, hültaiski, maxne afn hartsen, vazni, akúratne, sümne, kütsne, bezdetne, čikave, mandravne chasidim, gvaldovner aiser, samorodne, pavole raidn, raptavner interes, balšemski maises, pavo-litške, laske, zakachit, zatšeppen, razmnožen, pilemen, zatšepki, podavne, alice, krivde, voieven, farmnožen, gekovet, statkeven, izbunteven, das-tartšet, gegorlevet, gejavet, zaris, povoli, poprošti, iakvi, kanetšni, zvit-saine, forondkes, grüde gold, serdetskait.*

Az anyagi kultúra, kereskedelem és jogi-adminisztratív élet igen sok terminusát szintén megtalálni benne: *hretšni, graupn, brilkevain, avid, kešene, hanitses, tilipl, padešve, kaftanikl, targavitse, mütsnikes, pidrat, zastavkes, bakalainik, bamaskes, butelke, pastawtses, sondes, strüžes, pidpore, stelie, popritške, stampil, rike* stb.

A szláv terminusok egy része már az új idők bélyegét viseli ma-gán. Érződik már az orosz nyelv hatása: *prakaštšik, svetnik, guberske tšinovnikes, dopros, publišne, podanis, praves, strašnikes, politsainikes, potverdit, tšai* stb.

Témánk szempontjából az az új itt, hogy egy csomó új terminuson és fogalmon kívül új szláv képzőkkel („*vanderovne chassidim*”) és szláv szavakhoz függesztett jiddis szuffixumokkal találkozunk (*farmnožen*).

Az effajta kombinációk kétségtelenül arra mutatnak, hogy mind e szláv szavak (amelyek jiddis formánsokkal fordulnak elő) és mind

e szláv szuffixumok (amelyek nem szláv szavakhoz kapcsolódnak) már régóta gyökeret vertek a jiddisben.

Hogy a chasszidellenes irodalomban felhasznált szlavizmusok megfelelnek a széles galíciai-ukrajnai tömegek ténylegesen beszélt nyelvének, azt láthatjuk a jiddis nyelvű chasszid mesékből is. Így pl. *Nachmann Breslauer* [16] meséiben igen sok a szlavizmus: *panes, prikladn, gerabevet, texerem, pill, patretn, ukaz, tšines, szond, tablitse, zalagin, izbavit, dux, meldeven, pastuxes* stb.

Idézünk még néhány példát a szláv szavak használatát illetően a XIX. század eleji irodalomból is. Mindenekelőtt alkalmas erre a *Riktšüg der frantsoizen* című kis anoním könyv [17]. E kis könyv a következő szláv szavakat tartalmazza: *step, rabünkes, bülave, anütses, kapelliüs, rogozes*. E szláv szavak nyilván megvoltak a beszélt nyelvben is. De hivatkozhatunk még egy másik könyvre is: *Chájkl Hurvitz „Tsofnes penéach”* című könyvére [18]. Ebben is jelentős számú szláv szóval találkozunk. Egy részük már ismert (ez is nagy elterjedtségük jele), a többi újonnan fixált szó. Pl.: *uvazet, pšisvadirt, zatšmelet, dakutšet, pozvoliet, izdradzin, povolie, regüliarne, pokorne, astrožne, oxotnikes, strapatsn, zich staren, gestaren, vigodes, sposobes, xodokes, verbeven, provednikes, nagrades, latke, prezandkes, opgepilevet* stb.

Így tehát e fejezetben felhasználtuk az első felvilágosítók legfontosabb jiddis műveit a XVIII. század utolsó negyedéből és a XIX. század elejéről. Részben már az ő nyelvükön is érezhető (különösen a szlavizmusok használatát illetően) a szóban forgó korszak modern orosz nyelvének hatása. Alapjában véve azonban az ő nyelvük (a szlavizmusok szempontjából) a XVIII. század beszélt nyelvére jellemző.

Az idézett írókról megállapítható, hogy erősen a berlini haszkala és természetesen a német nyelv hatása alatt is állottak és talán akaratlanul is úttörői lettek a jiddis irodalmi nyelvnek, amelyben forradalmi változásokat hajtottak végre. E változások lényege az volt, hogy elutasították a rabbinikus írott nyelv jiddis-„tájcs” héber kánonját és az irodalmi nyelv alapjául a népnyelvet, illetve a beszélt nyelvet tették meg. Bizonyos vonatkozásokban azonban (pl. a struktúra, szóképzés területén) ők a rabbinikus hagyományok folytatói voltak. A régi kánon friss tradíciói, amelyek a német nyelv (*Mendelssohn*) hatása alatt állanak, arra kényszerítik a felvilágosítókat, hogy legyenek óvatosak. Ezért ők biztosan nem használták fel a friss szlavizmusokat, amelyek még nem terjedtek el és nem gyökeresedtek meg a lakosság széles rétegeiben. Hiszen másként nem érhatték volna el fő céljukat — azt, hogy a nagy tömegek könnyen megértsék műveiket.

Nem így áll azonban a dolog a XIX. század II. és III. negyedében az orosz felvilágosítókkal.

Ezeknél is a beszélt nyelv az irodalmi nyelv alapja (*Lewinsohntól* kezdve *Mendele* írói tevékenységének első korszakáig bezárólag). De a kor most más. Az orosz felvilágosítók alapjában véve Oroszország és az orosz nyelv felé orientálódnak. Már *Jicchak Ber Lewinsohn*, az oroszországi haszkala-mozgalom atyja (1788–1860) azt a jelszót adta ki, hogy

vagy tiszta német nyelven, vagy pedig a gazdag, szép orosz nyelven kell írni.

Világos, hogy a russzizmusok használatát illetően (főleg a publicisztikában) ők távolról sem voltak válogatósak. A „*Kajl mevaser*” című folyóiratban pl. (különösen fennállása első éveiben) egy igazi zsargon áll már előttünk. Már nem is törődnek azzal, hogy van-e az adott fogalomnak megfelelő, meghonosodott szó a jiddisben, hanem csak elővesznek egy orosz szót, amely éppen a kezük ügyébe akadt, és átviszik készen az újságírás nyelvébe. Illusztráljuk ezt is néhány példával, a „*Kajl mevaser*” 1862-i évfolyamából: „*perve ün vtoroie rozriadne*” (5. sz.); „*lišne bleter drüken*” (1. sz.); „*fün beide polosn*” (2. sz.); „*fün jedem tauzent dušes*” (2. sz.); „*graždansk, službe*” (12. sz.); „*mestne voiene natšalstve*” (2. sz.); „*nu otšerer*” (5. sz.); „*zaiomne pimes*” (12. sz.); „*axotnikes, vos zaien far zaiere semiaistves*” (2. sz.); „*protivnikes*” (9. sz.); „*graždanin*”, „*nu požalui*”, „*narod*” stb.

Emellett jellemző, hogy még kiejtésben is az oroszhoz igazodnak: „*nepremenne*” (két „n”, mint az oroszban!), *voienne, postanovlenies, divizionne natšalnikes*” stb.

Ugyanaz a helyzet a szépirodalomban is.

Az akkori felvilágosítók nyelve már világosan a kor bélyegét viseli magán. Nyelvezetükben nagy helyet foglalnak el azok a szavak, fogalmak, amelyek az orosz uralom alatti zsidó életre jellemzőek. Pl. *Lewinsohnnál* (a „*Hefker-velt*”-ben): *policie, obiaвление, postupaien po zakonu, vibor, rekrut, otšeredne knige, advaitsikes, prisustve, sledstve, zakonikes, obtšestve, potštaljon* stb.

Achsenfeld (1787—1866) „*Der erster jiddišer rekrut*” című művében a következő russzizmusok vannak: *ukaz, rekrut, zakon, spravnik, tsüdner, ioven, slivne, gorod, zasedatel, lovtše, protške, rastrevožen* s i. t.

Természetes, hogy ezeknél az íróknál nagyon sok régóta meggyökeresedett szláv szót találunk: *pomvinitse, blote* stb., nyelvük azonban tulajdonképpen a XIX. századi városi polgárság bizonyos rétegeire jellemző.

Az eddigiekben főleg azt a szláv szóanyagot regisztráltuk, amely a XVI—XVIII. században hatolt a jiddisbe. Igyekeztünk megállapítani azt is, hogy milyen okok idézték elő éppen a felsorolt szláv szavak meghonosodását a jiddisben. De a jiddis szláv elemeinek a problémáját ezzel még távolról sem merítettük ki. Azzal, hogy történelmi aspektusban, diachronikusan mutattunk be egy csomó szláv szót a jiddisben, csak bizonyos alapot teremtettünk a következő fejezeteink számára.

IV.

A szláv nyelvek hatása a jiddis fonetikájára és grammatikájára

Ebben a fejezetben azt fogjuk megvizsgálni, hogy milyen hatást fejtettek ki a szláv nyelvek a jiddis fonetikájára és grammatikájára.

Roman Jakobson [19] azt állítja, hogy a földrajzilag egymással szomszédos nyelvek fonémarendszerei, még ha származásilag nagyon messze

is állnak egymástól, jobban hasonlítanak egymáshoz, mint az egymással rokon, de földrajzilag egymástól távol eső nyelvek fonémarendszerei. Ezt szerinte sok példával lehetne illusztrálni, de ő csak a cseh, szlovák és szerb-horvát mássalhangzó rendszercire hivatkozik, amelyek több hasonlóságot mutatnak fel a földrajzilag hozzájuk közel álló, de származásilag tőlük teljesen elütő magyar nyelvvel, mint az oroszsal, amelyhez pedig genetikailag igen közel, de amelytől földrajzilag távolabb állanak.

A jiddisnek a szláv világgal való kapcsolata ezeréves múltra tekint vissza, ezért érthető, hogy az a szláv környezet, amelyben a jiddis nyelv-közösség tagjainak többsége évszázadokon át élt, lényeges nyomokat hagyott hátra, a jiddis nyelvnek nemcsak a szókincsében, hanem hangállományában és egész nyelvtani rendszerében is.

A központi jiddis (a Közép-Lengyelországban, Kelet-Szlovákiában és a Kárpátalján beszélt jiddis) és a délkeleti jiddis (Ukrajna, Románia stb. dialektusa) dialektus őse a hiányzó labiális magánhangzók (ö, ü) pótlására már előzőleg kialakított egy új labiális magánhangzót (pl. *büx*-könyv), amely viszont azután delabializálódott (*bix*). Ez a fejlődési folyamat szláv (lengyel, ukrán, de nem szlovák) területen ment végbe és oka minden bizonnyal a szláv környezet volt [20].

A keletjiddis magánhangzórendszere (Courland kivételével) azzal, hogy a magánhangzó kiejtésének időtartama elvesztette benne jelentésmegkülönböztető tulajdonságát, a jiddist annak a hatalmas kelet-európai területnek részévé teszi, ahol ez a nyelvi sajátság uralkodó. Az ukrán és román jiddis hangsúlyos magánhangzóinak rendszere egy új fonémával bővült, az „y”-vel, amelynek a kiejtése közel áll az ukrán „y”-höz a „syn” típusú szavakban (vö. jiddis: *di zyn* — *der zin*). Nagyon lehetséges, hogy az *i*—*y* ellentét kifejlődéséhez az ukránból kölcsönzött szavak adták meg az impulzust.

A belorussz jiddisben a pretonális *o* átalakulását *a*-vá (akan'je) szintén a koterritoriális szláv nyelvnek tulajdonítják. Pl. *akóršt* < *okóršt*; (nyomatékosító partikulum a felszólító mód után); *xalile* < *xolile*: „Isten ments”.

A mássalhangzók területén talán a palatizált mássalhangzók létrejötte volt a legfontosabb fonemikus jelenség a jiddisben, amely a keleti szláv nyelvekből és a lengyelből való kölcsönzésekben leli magyarazátát: *klátke* — *kl'átke*, *l'ul'inke*, *l'úben'u*, *n'án'ke*, *l'ul'ke*, *kon'kes*; a jiddisül beszélők egy részénél még lágy ajakhangok is előfordulnak: *p'átkes*, *p'áte*, *pam'éščik*, *p'ós*. Nemcsak *n'*, *l'* és az említett lágy ajakhangok, hanem dialektusonként *t'*, *d'*, valamint *s'* is előfordul, méghozzá a szláv eredetű szavakon és képzőkön (*-n'u*, *-n'ik*, *-n'ak*, *-arn'e*) kívül különböző nem szláv eredetű személynevekben is, amelyek szláv formálású, kedveskedést kifejező átalakuláson mentek át: *dod'e* < *dovid*, *pin'e* < *pinxes* stb. (Vö. szláv *van'ka*, *son'ka* s i. t.) Érdekes, hogy egyes lágy mássalhangzók behatolnak a jiddisbe olyan szavak esetén is, amelyek pedig nem szláv eredetűek, pejoratív vagy becéző értelemben: *n'ome* becéző forma *binjomin*-ből „Benjámin”; *bin'ke*; *kn'áker* „nagyfejű” (beképzeltőbb, mint *knaker*), *l'axen* „röhögni” (erősebb, mint *laxn*).

De megfigyeltek sokkal gyökeresebb hatásokat is. Az északkeleti

jiddisben egy, a belorusszhoz hasonló cekan'je — dzekan'je folyamat szélsőséges alakjaiban létrehozta a *t*, *d* egyesülését a *c*, *dz*-vel, sőt a *č*, *dž*-vel is labiális hangzók előtt; *s*, *z* pedig egész általánosan keveredett *š*, *ž*-vel *i* előtt.

Uriel Weinreichkel szemben Roman Jakobson szláv hatásnak tulajdonítja a jiddis két új susogó hangjának, a *ž* és *š*, valamint az affrikata *č* megjelenését (*aš* — *až*, *sáše* — *sáže*; *mučen*, *kačke*). Azt azonban U. Weinreich is elismeri, hogy a *ž*, *č* hangok elterjedéséhez nagyban hozzájárult a *ž*, *č*-t tartalmazó sok szláv kölcsönszó és az ezekkel összevegyült lengyel *ž*, *č*.

A jiddisben általános, hogy a germán feszített-lazított mássalhangzó ellentét (*k—g*, *p—b*, *t—d*) átalakult a zöngétlen-zöngés ellentétévé. A jiddis akkor alakította ki ezt a zöngét, mikor még az Oderától nyugatra volt, de még így is lehetséges, hogy a zöngé használata a jiddisbe a szlávval való érintkezés útján került. A jiddisben a szláv környezetnek még egy további hatása is megfigyelhető: valószínűleg a nyugati ukrán és a déli belorussz nyelv szolgált alapul a zöngéesség megkülönböztetésére még a szó végén is.

A *h* eltűnése a jiddisben egyes területeken összekapcsolódik a hehezetességnek szláv hatás által létrehozott kiküszöbölésével a zöngétlen mássalhangzóknál. De e téren a jiddis dialektusok és aldialektusok különbözőképpen viselkednek a szláv hatóerővel szemben. Nyugat-Ukrajnában például a jiddis — mely a „*h*” nélküli ukrán hangrendszer behatására módosult — kiküszöbölte fonemikus „*h*”-ját: (*h*)élf*n* *zix*, míg Kelet-Ukrajnában felvette, ugyanabból az ukrán mintából a zöngés (*h*)-t a „*h*” pótlására, anélkül, hogy módosította volna fonémakészletét. Egy harmadik variáció szerint: a jiddis az ukránból egy új fonémát vett át, a laringális (*h*)-t, melyet szembeállít a meglevő *h*-val: (*h*)ornit*se* „társalgó” (ukr. *hornytsa*); evvel szemben *hober* „*zab*” (vö. német *Hafer*).

Láttuk tehát, hogy a szláv nyelvek hatására a jiddis fonémaállománya lényegesen kibővült.

A szláv eredetű ragok és képzők átvétele rendkívül általános a jiddisben. Néhány csak viszonylag kisszámú szóra korlátozódik: a nőnemet jelző *-še*, a becéző *-čik*, a pejoratív *-ák*, *-áč*, *-éts*, *-l'ák*, *-n'ák*: *lererše*, *dakterše*, *grafinčik*, *podrabbinčik*, *püstiak*, *lingač* s i. t. De más képzők igen nagy számban fordulnak elő: *-ke* nőnemképző (*šoičetke* „sakter felesége”); *-ke*: indulatszóból képez igét (vö. *bom-ke-n* „bum-ot mondani” = megegyezni); *-(e)nu* és *inke* bccézó megszólító (vö. *kínd-eńu* „drága gyermekem”, *múm-inke* „nénikém”), *-ske* többnyire pejoratív melléknévképző (vö. *oriman-ske* „szegény ördög”), *-(ev)ate*, többnyire enyhén pejoratív melléknévképző (vö. *tam-evate* „ostoba”, < *tam* „ostoba fickó”); *-ixe* nőstényállatok nevének (tájsz.) és néhány személynévnek a képzésére (vö. *lejb-ixe* „nőstényoroszlán; Leybné”); *-arne* enyhén lenéző helynévképző (vö. *xasid-arne* „chasszidok gyülekező helye”); *-ńik* személynévképző (vö. *jišuv-ńik* „falusi zsidó”); *-ńitse* az előző szó nőneműjévé változtatója (vö. *ejšes-išńitse* „házasságtörő nő” < *ejšes-iš-ńik* „házasságtörő” < *ejšes-iš* „férjes asszony”); *-úk* pejoratív képző különösen foglalkozás-neveknél (vö. *šuster-úk* „hitvány foltozó

varga” és sok más. A lengyel *-ušu* képzővel rokon a jiddis *-eši*: *di má-meši* „az anyuska”. A jiddisben helyenként létrejöttek helynévképzők is: *-sk*, *-ev*, *-evke* — bizonyos földrajzi nevekben használatosak — amellet, hogy azok maguk is szláv eredetűek — azért, hogy méginkább hangsúlyozzák tipikus helynév voltukat: vö. *žarkev* (lengyel *Żarki*), *mžiglev* (lengyel *Mrzyglod*), *brisk* (le *Brześć*, ukr. *Brest*, *Brestja*); nem is szólva a jiddis irodalom költött városairól, mint *kasrıl-evke* (Solem Alejchem), *glup-sk* (Mendele Mojcher Szforim) stb.

Különösen érdekes a nem véghelyzetben levő „belső képzőszerű” végső fokon szláv eredetű képzők használata, amelyeknek, melléknevekkel használva, kicsinyítő funkciójuk van (pl. az *-ink*, *-ičk*). A képzők nem teszik alkalmatlanná a melléknevet a jelzői használatra és megengedik a közvetlen ragozási végződés felvételét: *der alt-ičk-er man* „az öreg (kedveskedő értelemben) ember”, *dos rójt-ink-e kišele* „a kis piros (kedveskedő) párna”. Ezeket a képzőket a jiddisben használják igékkel, határozószavakkal, indulatszavakkal: *šlof-ink-en* „alukálni” (gyermeknyelv), *pamél-ink-es* „lassacskán” (kedveskedő értelemben), *gváld-ink-es* „Egek!”, *zun-ink-e* „kedves kisfiú”, *klein-ink-er* „kedves kicsike”, *štil-ink-er-heit* „rendkívül nyugodtan”. A nem szóvégi képzőknek egy további csoportja előfordul a jiddisben (legalábbis a beszélt nyelvben) melléknevekben és igékben. Ezek a képzők etimológiailag vagy szláv eredetűek, vagy a germán és szláv készlet keveredéséből származnak; jelentéstanilag a közömbösség és a pejoratív, vagy a fokozó funkció között ingadoznak. Ilyen például melléknevekben az *-en-*, emlékeztetve a belorussz és ukrán szerkezetekre (*gánts-en-e teg*, „a nap végéig”, erősebb érzelmi tartalommal, mint *gants-e teg*; vö. belorussz *behats-en-nyj*; *bol’s-en-nyj* (óriási), ennek jiddis megfelelője: *grois-en-er*. Ugyanezt a képzőt találjuk az igéknél is, ha nagyítást akarunk kifejezni, de itt ez a képző már középfelnémet eredetű. Az *-en* szuffixum ugyanis már a középfelnémetben az ismétlődés árnyalatát fejezte ki: *klagenen*, *nâhenen*, *reden*, *regenen*, *ordenen*. Héber eredetű gyökökben: *harg-en-en*, *pask-en-en* ugyanezzel a jelenséggel állunk szemben. A jiddisben azonban fokozatosan kifejlődött a nagyítás és erősítés árnyalata. Ha egy zsidó azt mondja: *xropen*, vö. szl. *chrapet’*, *chropti* — horkolni, és aztán ilyen ígét alkot belőle: *xropenen*, akkor ez az ige már egy egészen más árnyalatot fejez ki, ami a beszélő számára kifejezőbb: hosszan, hangosan horkolni. Ugyanígy: *traskenen*, *kormenen*, *storenen* stb. A német eredet mellett azonban szláv hatásra is gondolhatunk, hiszen pl. az orosz népnyelvi alakokban is: *tolk-an-ut’*, *xvat-an-ut’*, *bod-an-ut’* stb. az *-an* képző a cselekvés intenzitását fejezi ki (nagyon meglökni valakit: *tolkanut’*); ezeknek a középfelnémetben a megfelelő alakjuk: *rexenen*, *régenen*, *gezégenen*, vagyis dupla *-en*, amelyet viszont a zsidók Németországból hozhattak magukkal, igékben: *-eve* (tájsz. *herš-eve-n* „önkényesen uralkodni”, erősebb, mint *herš-n*; tájsz.: *pák-eve-n* „hanyagul csomagolni”, erősebb, mint *pak-n* „csomagolni”). Az *-en* vagy *-an* képző a főneveknél is nagyítást fejez ki, de ekkor mindig a többes számban fordul elő: *oig* — *oig-en-es* (igen nagy szemek), *maidlex* — *maid-en-es* (igen nagy lányok).

A legtöbb jiddis szónak két kicsinyítő foka van: pl. *grub* „gödör” — *gribl* „kis gödör”, *grib-ele* „gödröcske”, *žuk* — *žuk-l* — *žuk-ele* „poszka, rovar”, *hun-hin-dl* — *hin-dele* „tyúk” stb. A kialakító morfémák germán eredetűek, de a két kicsinyítő fok nemigen mutatható ki a németben, ellenben világosan emlékeztetnek a szláv mintára; vö. *le jama* — *jamka* — *jameczka* stb.

Az északkeleti jiddis tájszólásban megvan az a germántól idegen, de szlávra utaló szabály, hogy a kicsinyítő főneveknek az alapformával azonos nemük van.

A jiddis igékben megmutatkozó nagyobb szláv hatásként jelentkezik a szemantikus egyenértékűség egyes jiddis prefixumok és szláv igei előképzők között: pl. *za-* és *far-*, *do-* és *der-* stb. Ezek az equivalens prefixumok a következő esetekben fordulnak elő:

a) keverék-, azaz olyan igékben, melyeknek alapja végső fokon szláv eredetű: *far-čepen* „ingerel”, *za-čepen* mintájára, *der-kučen* „untatni” *do-kučen* mintájára s i. t.;

b) strukturális tükörszavakban, azaz olyan igékben, melyekben egy szláv ige töve és prefixuma alakul át a nem szláv morfémák alakjában: pl. *óp-brengen* „visszahozni” a *le od-niešč* mintájára, *dial.*: *ójs-špiln* „nyerni” *wy-grac* mintájára stb.;

c) igékben, ahol a jiddis prefixumot új szó alkotására használják a szláv mintára való vonatkozás nélkül, pl. *dial.*: *far-zejgn* „lecsendesíteni (egy gyereket) dajkálással”; analog ez a *far-špiln* igéhez „játékkal elszórakoztatni” (vö. *le za-bawić*), de maga nem valamelyik specifikus szláv igekötős ige mintájára alakult (*le za-ssać*, ukr *za-ssaty* más jelentésű).

A jiddis igerendszer igen nagy gazdagodáson ment át a szláv befolyás alatt. Egy másik példa a szláv eredetű bővülésre a visszaható ige megnövekedett használata. Ez a jelenség megmutatkozik a kelet-galíciai jiddisben:

a) bizonyos (szláv mintán alapuló) prefixumokkal ellátott igékkel, pl. *tse . . . zix* (vö. *roz . . . sie*), *on- . . . zix* (vö. *na . . . sie*) és még hasonlók: *tse-vejnen zix* „könnyekben kitörni” (vö. *roz-plakač sie*), *on-trinken-zix* „teleinni magát” (vö. *na-pić sie*) stb.;

b) önkényesen egyes igéknél, amelyek szemantikailag nem visszahatóak: pl. *špiln zix* „játszani” (*le bawić sie*, de *né spielen*), *éndkin zix* „befejeződni”, *le skończyć sie*, de *né enden*, *endigen*) és sok más;

c) egy „casuális alak” képzésére bármely igénél, annak kifejezésére, hogy a cselekvés végrehajtója nem oly mértékben részese ennek a cselekvésnek, mint ha az ige a rendes cselekvő alakban van (*zix* nélkül): *er zingt zix* „esetleg énekelek”, *mir esn zix véčere* „esetleg vacsorázunk” (vö. *le špiewa sobie*, *jemy bosie kolacje*).

A jiddisben, ha a melléknevek ragozott alakban jelennek meg az állítmányban, jelentésük megváltozik: *ix bin krank* „beteg vagyok (most)”, de: *ix bin a kranker* „beteg vagyok” (azaz beteg ember). Ez a jelenség erősen emlékeztet a melléknév „hosszú” és „rövid” alakjára a keleti szlávban: vö. orosz *ja bolen* és *ja bol’noj*.

Talán szláv hatásra utal a többszörös tagadás is, vö. jiddis: *kejner*

hot zix gornit nit getraxt, lengyel: *nikt sobie nic nie myślil*, valamint a tagadó célhatározói mellékmondatok nagy elterjedése a jiddisben féleszt jelentő igék után, pl. *ix hob mojre er zol nit kumen* (vö. lengyel: *boje sie zeby nie przyszedl*).

Közismert, hogy az oroszban a számnevet a főnév után tesszük, ha azt akarjuk kifejezni, hogy „körülbelül”, „megközelítően”, „nagyjából”: *ich bylo čelovek sorok — kb. negyvenen* voltak. A nyugati jiddisben hiába keresnők ennek a szerkezetnek a nyomát, a keleti jiddisben azonban megtalálható mintegy annak a bizonyosságául, hogy az együttélés még a struktúrákat is befolyásolhatja. Íme a példa: „of der 174-er zait halt ošerl, vos iz šoin alt a jor draitsen, allain a rede” — „. . . . . Oserl, aki kb. 13 éves . . . . .”. (Lásd: *Sovetiš Heimland*, 1963. 6. 114. 1.)

V.

Keverékszavak, az átvétel mechanizmusa

H. Schuchardt és Hermann Paul annak idején a nyelvkeveredést a nyelvfejlődés egyik legfontosabb tényezőjének tartotta. Nálunk nemrég *Sulán Béla* fejtette ki erre vonatkozó nézeteit a *SLAVICA III.* kötetében megjelent nagyon figyelemre méltó tanulmányában [21].

A szláv hatás a jiddis nyelv szókincsében szintén nem csupán az idegen szavak közvetlen importálásában, hanem a finomabb és bonyolult kölcsönhatás mechanizmusában is megmutatkozott. A következőkben főleg *Uriel Weinreich* kutatásai alapján ennek a mechanizmusnak néhány érdekes jelenségével ismertetem meg az olvasót [22].

A nyelvkeveredés sajátos jelenségei közé tartozik a szemantikai parallelizmus, amelyre később belorussz anyag alapján még vissza fogok térni. Jelentésbeli kölcsönzés benyomását keltik bennünk a következő példák: *mojše-rabejnus kiele* „katicabogár” (szó szerint „Mózes tehénkéje”), *cháneles éjgelech* „árvácska”. Míg az első példa egy, a tehénnel kapcsolatos képen alapszik, mint az ukr. „*boža korovka*”, a második példának egy szem-metafora képezi az alapját ugyanúgy, mint az oroszban: *anjutiny glazki*. Mindkét példából látjuk, hogy a szláv kifejezés jiddis átvétele további képesértelmű módosítás alapja lesz magán a jiddisen belül.

A jiddis—szláv elemek szoros egybeolvadására nagyon jellemzők azok a keverékszavak, amelyek különböző eredetű elemeket tartalmaznak. A „keverékszó” terminust *U. Weinreich* olyan szóalakra alkalmazza, amelyik egyetlen morféma jelenlegi állapota szempontjából, amelynek nyelvtörténeti elemzése azonban két különböző összetevőre mutat [23]).

A keverékszavak egyik típusa egy szintagma egyszerű összenövéséből származik (vö. az angolban: *doff < do off*, *don < do on*). Ezt a mintát a *xalt* segédige illusztrálja, amely az északkeleti jiddisben „bárcsak” jelentésben használatos, pl. *xaltsu aléjn zen* „bárcsak magad is látnád!”, *xalt ich hobn gelt* „bárcsak lenne pénzem!” A segédige viszonylag világos összenövése két szónak: a „harmadik személyű felszó-

litásokat" bevezető *nixáj* fehérorosz eredetű szónak és a „*volt*” jiddis feltételes segédigének.

A szóalakok egy másik csoportjában a keveredés történetileg különböző morfémaák fonémaanyagának átfedését eredményezte. Erre a típusra a legismertebb példa valószínűleg a jiddis szó a „lassú” kifejezésére: *pamelex*. Ez minden valószínűség szerint a germán *gemelech (vö. német *all-mählich*, *ge-mählich*) és a lengyel *pomalü* kontaminációja. A mai jiddis morfémanak ilyen módon egy szláv eredetű szókezdő mássalhangzója és egy germán eredetű hangsúlyos magánhangzója, valamint szóvégző mássalhangzója van, míg a -*VmVIV*- csonk (ahol *V* egy magánhangzót jelöl) és a jelentés történetesen mindkét forrásban megegyezik.

Hasonló módon a belorussz jiddisben feljegyzett *hlejm* „agyag” szó a *lejm* (vö. német *Leim*) és a belorussz *hlina* szavak keveredésének tekinthető.

Az „(egész) kenyér” kifejezésére dr. Max Gorosch a *chl'eb* (a *chl'eb* *brejt*) alakot jegyezte fel egy litvániai jiddist beszélő ajkáról. Ez a szokatlan, valószínűleg rövid életű szó az általános jiddis *leb* „(egész) kenyér” (*labn* kicsinyítő alakja) és a lengyel *chleb* vagy belorussz *xl'eb* keveréke. Itt a megközelítő jelentés és a -*leb*- fonémacsonk a két alapszóban megegyezett; ezek külön szolgáltatták a szó kezdő, illetve végző mássalhangzóját. Ami ezt a keverékszót különösen érdekessé teszi, az az a körülmény, hogy a két összetevő elem etimológiailag maga is rokon (a szláv szó egy kölcsönzött *hlaiFs* germán alakra megy vissza), úgyhogy a jiddis alak egy indoeurópai „rekonvergenciát” szimbolizál.

A *bóbe-majse* „öreg asszonyok meséje” szó csaknem biztosan egy szláv kifejezésnek, mint *babska historia* (vö. jiddis *bobe* „nagy-mama”), a keveredése a *Bove d'Antone*-ról szóló XVI. századi poéma címével, amely poémát egy prózai változatban egészen 1909-ig állandóan újranyomtak *Bove-majse* cím alatt.

Egy megvető értelmű jiddis ige: *xal'ejen* „betegnek lenni” egy korábbi *xol'en* alak és egy szláv eredetű ige — valószínűleg *xarejen* „betegnek lenni” (vö. le *chorowaé*, *chorzeé*, ukr *x(v)orýti*) vagy *xilejen* (vö. or *chilet'* „betegnek lenni, satnyul, sorvad”, le *chylic sie* „meggörcsülni”) keveredésének tűnik.

A *tumpik* „tompá, buta” melléknév nem magyarázható sehogyan sem másként, mint az előzetesen meglevő jiddis szinonimák: *stumpik* (vö. német *stumpfig*) és *temp* lengyel *tepy* keveredéseként.

A *bajkl* „bika” szó esetében nyilvánvalóan a *bu(h)áj* és *byk* szláv gyökök keveredésével állunk szemben a jiddisen belül, az utóbbi szóban valószínűen jiddis kicsinyítő formájával, a *bikl* alakkal.

A magát tudósnak tettető ember ironikus megjelölése: *tanebartik* a *tane-bare*: a *BaraiFha*-i bölcs, (ironikusan) „nagy tudós” (vö. arameus *tanná berá*) és a *Bartek* szavak keveredését mutatja; az utóbbi lengyel parasztnév: amely inkább tanulatlanságra utal, mint tanultságra.

Két további ige, amely keveredést tükrözhet: a jiddis *xapn* „elkapni” és *goln* „borotválni”. Ezek nem származtathatók módosítás nél-

kül a lengyel *chapać*, *chapnać*, cseh *chápati*, ill. a lengyel *golić* szavakból, mert a szláv eredetű jiddis igéknek általában tematikus *e*-re végződő tövük van (pl. *šepčēn* „suttogni”, *pojzen* „csúszni, mászni”). Mivel a jiddisben nincsenek *xapēn*, *golēn* szavak, egy német tényezőre kell gyanakodnunk, amelyet a nyelvjárási német *happen* „utánakapni (az ember szájával)” igében, ill. a német *kahl* „szórtelen, kopasz” szónak megfelelő melléknévből származtatott tranzitív igében, ti. a *koln* < *kaln* igében találhatunk meg. A *goln* germán „közös eredete” könnyen megmagyarázhatja a *guln*, *guln* déljiddis nyelvjárási változatokat is. Másfelől úgy is érvelhetünk, hogy *goln* < *golić* a szláv kölcsönzéseknek ahhoz a legrégebbi rétegéhez tartozik a jiddisben, amelyet érintett az *o* > *u* változás (vö. nyelvjárási *bube* „bába”, *zudik* „hátsó fertály”), és levonhatjuk azt a következtetést, hogy a legrégebben kölcsönzött szláv igék, amelyek a szótagalkotó mássalhangzók kifejlődése előtt hatoltak be a jiddisbe, nem fejlesztettek ki *-e-* töveket. (Más szavakkal: **xapēn* > *xapn* (*chapm*), *golēn* > *goln*, éppúgy mint **vogēn* „szekér” > *vogn*, *hobēn* > *hobm*; de az *-ēn* > *-n* hangváltozás befejeződése után kölcsönzött igék megtartották tövégző *-e-*jüket).

A formális jegyek nélküli jelentésbeli keveredést a *penke* „tok (= a toll tokja a madár testén)” szó szemléltetheti. Az ilyen tokokat rendszerint egyenként kell kihúzgálni, miután a csirkét stb. megkopasztották.) A szó egy hasonló jelentésű szláv szóból származtatható (le *pieniek*, ukr *penjók*; a jiddis nőnemű alak a többes számból való, községes típusú visszaalakításnak tulajdonítható: *penke* < *penke-s* < < *pienki*; vö. *lapt'e* fem. „hársfaháncs cipő”, ukr *lapot'* masc). De társítható a *pen* „toll” szóval is, egy — a román nyelvek szókészletéből származó — régi jiddis tövel. A beszélő, aki használja a *pene* szót „tollszár” értelemben, a *penke* szót szabályos kicsinyítőként fogja fel (vö. *stsene* „scene”: *stsenke*).

Valamivel bonyolultabb a *mansker* „férfi szabó” alak. Az *-sk-* melléknévképző nagyon korlátozottan fordul elő a jiddisben; leginkább kölcsönzött melléknévekben található (*bab-sk-e* „bába-”; *xvat-sk-e* „ügyes, tevékeny” és még néhány szóban). Mivel több nem hízelgő értelmű, *-án*-ra végződő főnévben szerepel (*xuliganske* „zshivány-”, *grobjanske* „paraszt-”), egy nem-szláv főnévhez, az *oremán* „szegény ember” szóhoz is hozzákapcsolták (pl. *oremanske sude* „szegény ember lakomája”). A *mansker* „férfi (szabó)” alakot, úgy látszik, háromszorosan meghatározza az *oreman-sk-er* és a *dam-sk-er* „női (szabó)” szavak analógiája, valamint a *le meski* (*krawiec*)-cel való kontamináció.

Érdekesek még a következő összeolvadások, keveredések is: *benók* „fia valakinek; (lenéző értelemben)” (*ben* + *synok*); *oremetá* „szegény ember” (*orem* + *bednotá*); *fartáxleven* „pazarolni” (*taxles* „érdemes cél” + le *tachlować*); *smokčēn* „szopik, szív” (vö. kfn *smakezen*, ukr. *smoktaty*) s i. t.

A szláv eredetű jiddis szavak száma sok százra rúg még az átlag szinten is [24]. Kísérletek történtek arra vonatkozóan, hogy meghatározzák ennek az újonnan beoltott szókincsnek (amely felöleli a ruházat, élelem, növények és állatok, ház és háztartás, testrészek, család és ott-

hon, utca és piactér, vallási élet, szokások és ünnepek, hétköznapi élet stb. szókörét) a funkcióját a szókincs régebbi elemeivel szemben. *Borochov* például úgy vélte, hogy a szláv eredetű szókincset „a mindennapi élet formáinak és érzelmeinek kifejezésére használták szűk családi körben, vagy durva, negatív előjelű tulajdonságok” kifejezésére. Az ilyen általánosításokat azonban a legnagyobb óvatossággal kell kezelni. Először is tudományos szempontból nem tekinthetjük még lezártnak a jiddis szláv jövevényszavainak a vizsgálatát. Ezenkívül, tekintve, hogy gyakran éppen a szókincs pejoratív területei mutatják a leggyorsabb automatikus mozgást, a szláv eredetű gyalázkodó szavak és kifejezések jelenléte a jiddisben nem szükségszerűen a szláv kultúra negatív előjelű értékesítésének a szimptomája. Sőt — jegyzi meg *Uriel Weinreich* [25] — „a szlavizmusok előfordulása zsidó rituális értelmezéssel (pl. *tréjbern* „eltávolítani az ereket”, *kojlen* „levágni” (állatot), *praven* „ünnepelni” (pl. egy circumcisiót), *skarbove* „hagyományos” (egyres kántormelódiákról), stb., azt mutatja, hogy a szavak szláv eredete nem teszi azokat alkalmatlanná még arra sem, hogy szent, vallási dolgok kifejezésére használják”.

Sok szláv jövevényszó jelentésbeli változáson ment át a befogadás folyamata közben. A jiddisben az *or narod* „nép” jelentése „nagy tömeg”, a *mezinik* pedig a „legfiatalabb fiú”, nem pedig „*kis ujj*” (vö. *or mizinec*), *horb* „púp” és nem „dombocska” (mint az ukránban).

A szláv eredetű szavak — mint ahogy az általában lenni szokott kétnyelvűség esetén — fonológiai szempontból beilleszkedtek a jiddis hangrendszerébe. A szláv „*hr*” hangsor például „*r*”-re egyszerűsödött a jiddisben: *táj rečke* < *hrečka* „hajdina”, *ribe* < *hruba* „kályha” stb. A szóvégi *-a-* helyettesítése *-e-*vel annyira általánossá vált, hogy Vilnában az 1930-as években a jiddisül beszélő lányok között a rendszeres használaton kívül került *-a-*t fel lehetett használni a lánynevek érzelmi aláfestésű vocativusának kifejezésére: *mira mire* helyett, *sorka sorka* helyett. Egészen véve azok a fonológiai fejlődési mozzanatok, amelyek a szlávval való érintkezés előtt mentek végbe és amelyek a nyelv héber-aramaeus összetevőinek tulajdoníthatók, úgy látszik, hasonlóbbá tették a jiddis-rendszert a szlávhoz. Említsük meg először is pl., ami a szókezdő *z/s* megkülönböztetést illeti, a szókezdő *x*-lehetőséget stb. Ezeket a vonásokat aztán a szláv tényező még megerősítette. A legrégebbi szláv jövevényszavakban a szláv palatális nyilvánvalóan helyettesítette a dentális (vö. *késene* „zseb”, lengyel *kieszén*, ukr *kiszenja*), de mióta a kiejtésben a palatális jellege határozottan meghonosodott a jiddisben, a nyelv különbséget tudott tenni pl. *polke* „dobverő” (csirkecomb) és *pol'ke* „lengyel nő”; tájsz. „fülsvaló”; vagy *vilne* „Vilna” és a tájsz. *vil'ne* „laza” között.

A szláv jövevényszavak átesnek a szabályos hangcseréken. Pl. a lengyel *komín* „kémény” mint *kajmen* jelenik meg az északkeleti jiddisben és mint *kojmen* a többi dialektusban; a központi jiddisben *plajce* „hát” (*le plecy*), a többiben *plejce*; *kruke* „Krakkó” (*le Kraków*) a központi és délkeleti jiddisben és *kroke* az északkeleti jiddisben; *dexen* „lélegzeni”, *séxerl* „kétszersült” (ukr *dycaty*, *suxar*) a délkeleti jiddis-

ben; *pouzen* „mászni” (belor *pouzac*) az északkeleti jiddis néhány részében és *pojzen* a többiben. A fenti szavakban példaképpen idézett valamennyi hangzókaváltozás — *ej/oj, aj/ej, u/o, ox/ < ix < ux, ou/oj* teljesen a hangtörvényeknek megfelelő a jiddisben.

A szláv eredetű szavak beilleszkedtek a jiddis nyelvtani rendszerébe is. Különösen megfigyelhető ez a főnév, melléknév, határozószó, indulatszó, prepozíciók és kötőszók esetében. Pl. kötőszó-prepozíció: *vedlik* „... nek megfelelően”, (*le wedlug*), tájsz. viszonyzó *paze* „mentén” (homályos etimológiájú) és a következő kötőszók: *to* „az esetben”, *tsi* „vajon” (belor, tájsz. *le cy*), (*ni/xáj* „hagyta”, *roć* „ámbár”, *axibe* „hacsak”, *i...i* „is...is” (*bodáj...*) *abi* — „amíg”, ... *jak...abi* — „bárhogyis, de”, tájsz. *pokevanen* „míg”. Néhány jellegzetesen modális szerepű határozószót külön kell megemlíteni, pl. *až* nagy mennyiség hangsúlyozására, *het* távolság hangsúlyozására, *na* az adás kísérésére, *ot* a rámutatás kísérésére, *take* „valóban”, *roć/be* „legalább” (vö. *le choćby*), *jakoš* „valahogyan”, *jakbe* „mintha” (vö. *jakby*). Jegyezzük meg a következő különleges határozószókat: *male* (*interrog.), „mindegy (mi, ki stb.)” és *same* [26] (*superl.) „nagyon” (pl. *der same grester* „a legeslegnagyobb”) és a hangsúlytalan enklitikus szócska — *že* „akkor” (pl. *vos-že iz es?* „mi ez hát akkor?”)

A beilleszkedés korai szakaszában a szláv jövevényszavak nem könnyen vetették alá magukat a jiddis ragozási rendszerének, de végül is a befogadó nyelv legyőzte az új tényezőnek ezt az alkalmazkodási erőtlenségét. Ezt legkönnyebb a melléknév esetében kimutatni. A szláv mellékneveket a jiddis először az állítmányban, ragozatlanul vette át: jid. *er iz proste*, „ő durva” (< *prosto*), *dos iz modne* „ez különös” (< *modny* „elegáns, divatos). Csak a következő szavakban kerülnek a melléknevek jelzői használatba: *a proste menć* „egy durva ember”, *mit a modne šmejxl* „különös mosollyal”. A jiddisben további fejlődés ment végbe a XVIII. és XIX. században, ami az irodalomban is tükröződik, és egy harmadik szakaszhoz vezetett, amelyben a jelzőként használt melléknevek már szabályos ragozást követtek: *prost-er*, *modne-m* stb., az illető esetnek megfelelően.

A szláv eredetű főnevek a jiddisben felvették a szokásos többes szám ragját — a legtöbb mássalhangzós tónél az *-n-t* és az *-r* vagy magánhangzós töveknél az *-s-t*, pl. *koiš* „kosár, méhkas” (*szl koiš*) — *koišn*, *lopete* „lapát” (*szl lopata*) — *lopetes*. Néhány szlavizmus a jiddisben régiesebb paradigmákat is követ, pl. *sod* „gyümölcsöskert” (*szl sad*) — *sed-er* (Umlaut!), *pastex* „juhász” (*szl pastux*) — *pástex-er*, *kundes* „fickó” (*le kundys*) — *kundejs-im*. Úgy látszik, a szláv eredetű főnevek részére egy külön ragozási módot fejlesztett ki a jiddis a többes szám képzésére. Ez a speciális ragozási jel a jiddisben az *-es* (etimológiailag valószínűleg a héber-araméus „óth” többes számú végződésből), amelyet mássalhangzós tövekhez adnak (*bik-es* „bikák”, *pisk-es* „fintorok”) néha hangsúly-áthelyezéssel a lengyelből nyert tőszóban (*stol'er: stol'ár-es* „ácsok”), sőt egyes tájszólásokban még képzős hangsúllyal is orosz mintára, (poltavai jiddis: *jamščik*, *jamščik-es*, vö. orosz *jamščikí*); egyetlen töben magánhangzó változás is van: *čvok: čvek-es* „szögek”.

Úgy látszik, a jiddisben gyakran a szláv többes számot fogadták be először: vö. *demb* „tölgy” (valószínűleg *demb-es* < le *deb-y*, e. sz. *dab*); *blintse* „sajtétel féle” (valószínűleg *blintse-s* < ukr *blync-i*, e. sz. *blynec*); ugyanígy *lapt'e* „háncscipő” (... < *lapot'*). Másrészt vannak olyan szláv többes számok, melyeket a befogadó nyelv egyenesen egyes számként olvasztott be: vö. jiddis *póvidle* „dzsem” (le *powidla* t. sz.), *vidle* „vasvilla” (le *widla* t. sz.).

A jiddisben a szláv eredetű igék mindig a szláv alak jelenjén vagy infinitívuszán alapulnak, és pedig az inf. szuffixuma nélkül: *kal'etse-n* (ukr *kalicyty* — elnyomorit), *sope-n* (ukr *sapaty* — kapál), *stare-n zix*, *bore-n zix* (or *starat'sja*, *borot'sja* — törekedni, harcolni).

A jiddis igék egy része sajátos módon egy tematikus *e*-ben végződik és csaknem valamennyi szláv eredetű ige ebbe a kategóriába tartozik; hasonlítsuk össze: *meke-t* „mekegni” (szl eredetű ige) és *mek-t* „kivakar” (nem szl eredetű); *vejke-t* „jajgatni” és *vejk-t* „áztat”; *pore-t zix* „piszmog” és *por-t zix* „párosul, házasságot köt”; *špil'e-t* „tűz” és *špil-t* „játszik”, *xrope-n* „horkolni” (le *chrpać*) — *ix xrope*, *hulie-n* „mulatni” — *ix hulie* (le *hulać*) stb. Az ilyen tövek nagy száma miatt határozott kapcsolatot állapítottak meg a „szlávtság” és az „-e”-s tőalak között; és ha egyes igék érzelmi aláfestés céljából „pseudo-szláv” irányban alakultak, akkor egy lényegében indokolatlan „e” kerülhetett a tőhöz — mint a már említett példákban —: *l'axe-n* „durván röhögni”, a *lax-n* „nevetni” elferdített alakja. Másrészt viszont egy csomó ige „elszlávultanodott”, vagy úgy, hogy elvesztette az „e”-t (*xap-n* „elfogni”), vagy az „e” „er”-ré változott (*far-ržave-n „rozsdásodik” > *far-žaver-n*, *trejbe-n „eltávolítani az ereket (a rituálisan vágott állatból)” > *tréjber-n*), vagy „-eve” „-ir”-re változott (*brukeve-n > „kövez” *brukir-n*). Több szláv eredetű jiddis ige párosával jelenik meg, melyek közül az egyik már „elszlávultanodott”: *plonte-n* és *plónter-n* „bonyolódik”, *farkače-n* és *farká(t)šer-n* „feltúrni” (ruhaujját) *tsekošme-n* és *tsekošmer-n* „összeborzol”, *tsviče-n* és *tsvičer-n* „csiripelni”, „*ráteve-n* és *ratir-n* „megmenteni” (vö. le *ratować*, német *retten*), *rábeve-n* és *rabir-n* „rabolni” (vö. le *rabować*, német *rauben*); magányos igepár: *trese-n* és *trejst-en* „rázni” (vö. le *trzaść*).

Aspektus-szerű alakok, mint *ix tu* (vagy: *gib*) a *šraib* „éppen csak írok egy pillanatig”, *ix fleg šraiben* „szoktam volt írni”, *ix halt in šraibn* „éppen írok”, *ix halt in ein šraibn* „(egy ideje)” kitartóan írok” nincsenek meg a nyugati jiddisben, ezért jogosult az a feltevés, hogy a szlávnak része volt ezeknek az igei kategóriáknak a kifejlődésében. Még szorosabb a párhuzam a nem-perfektív szemlélet esetében (*ix hob gešribn* „írtam”) a perfektív alakokkal szemben (*ix hob ongešriben* „leírtam, megírtam, befejeztem az írást”, vö. le, or *писаć*, *napisać*, *pisat' napisat'*).

Az összetett igék közül sok száz (csak a kelet- és középjiddisben) mutat keveredésre utaló sajátosságokat, amennyiben a ragozás a német komponens mintáját követi: *derleigen* „hozzáadni”, *ix derleig*, vö. *né erlegen*; *iberšreiben* „másolni” — *ix šreib iber*, vö. *né überlaufen*, míg a belső forma éppoly határozottan utal a szlávra: *unterhern* „hallgatózni”, vö. le *podsluchiwać*; *iberleign* „áttenni, máshova tenni”, vö. le

przekladać; tsuleigen „alkalmazni”, vö. *le przykladać; tseleign* „elrendezni, elemeire bontani”, vö. *le rozkladać* stb. A különböző jelentésű keverékalakok (szláv igék német igekötőkkel: a) a német igekötő jelentésével: *farblondzen zix* „eltévedni”, *le zabladzić, né sich verirren*; b) a szláv igekötő jelentésével: *onpoien* „megitat”, *le napoić*; német igék szláv előképzőkkel: *dagisn* „hozzáönt”, *le dolać, né zugiessen* stb.) külön tanulmányozást érdemelnének, ami azonban túllépné e tanulmány kereteit [27].

VI.

Szemantikai párhuzamok

A szláv nyelveknek a jiddisre gyakorolt hatása messzire túllépi a szókincs problémakörét és talán nem túloz *Max Weinreich*, amikor azt állítja, hogy a zsidók ősi, kissé még a történelem homályába vesző kapcsolatai a szláv népekkel minőségileg változtak meg akkor, amikor a német zsidók tömegestül szlávok lakta országokba kerültek. Most már a korábbi szomszédi kapcsolat, amely csupán jövevényszavak behatolását segítette elő, valóságos együttéléssé és ennek következményeként szinte jiddis-szláv nyelvrokonsággá alakult át. Főleg akkor győződhetünk meg erről, ha azokat a szavakat, kifejezéseket, megmerevedett mondatszerkezeteket, idiómákat és közmondásokat vesszük szemügyre, amelyekben a szláv szó hangtete elmarad és kizárólag az idegen szó alkotóelemei kerülnek át a jiddisbe. Ilyenformán olyan szavak is keletkeztek, amelyek még nem voltak meg a jiddisben, vagy megvoltak, de új árnyalatokkal gazdagodtak. Látni fogjuk, hogy a jiddis egészen új szavakat, szószerkezeteket és frazeológiai kifejezéseket alkot a szláv nyelvek mintájára.

Pl. a lengyel *przeprosić* analógiájára teljesen új szó jön létre a jiddisben, ami a lengyel szó tükörfordítása: „*überbétn*” — jelentése azonos a lengyel összetétel jelentésével, viszont ugyanakkor a németben ilyen: *überbitten* ige nincs. Ilyen volt az előző fejezetben már idézett *far-špiln* ige is, amely német megfelelőjének, a *verspielen*-nek a jelentése csupán: elveszteni (a játékot). Ezáltal határtalan lehetőség nyílik a jiddisben új szavak képzésére. A teljesség igénye nélkül igekötők szerint csoportosítva közlünk még néhány példát:

1. *le wy-jiddis cus*: *wybiegać* — *ousloifen* „kiszaladgálja, agyonfutja magát”; 2. *le pod* — *jid intar*: *podszyć* — *intarnaien* „bélel”; 3. *le w-*, *jid. arân, ân*: *wstrzymać sie* — *anhalten zix* „visszatartja magát”; 4. *le na* — *jid. ongisn* „betölteni” (italt); 5. *le od* — *jid. op*: *odprosić* — *opbétn* „kikönyörög”; 6. *le przy* — *jid. tši*: *przypiekać* — *tsibratn* „még egy keveset sütni”; 7. *le roz* — *jid. tse*: *rozplakać sie* — *tseveinen zix* „sírva fakadni” s i. t.

A szemantikai egyenértékűség a szláv hatás szempontjából természetesen nemcsak a prefixumok területén nyilvánul meg igen erősen. A belorussz nyelv alapján jól szemléltethető e hatás intenzitása a szófajok analógiás szemantikai fejlődésével, analogikus szóképzésével és analógiás frazeológiai fejlődésével kapcsolatban is [29].

A szófajok analógiás szemantikai fejlődésénél arról van szó, hogy a belorussz szavak poliszémiája pontosan kimutatható a megfelelő jiddis szóban is. Pl. a jiddis *eizen-nek*, különösen a szabók nyelvében van ilyen jelentése is: *pres* (vö. magyar vas = vasaló); a belorussz *žalezka* szónak is van egy ilyen hasonló jelentése: *na grec' žalezka*. Talán még érdekesebb a „*berg*” (hegy) szó, amelynek a belorussz jiddisben van még egy jelentése: „*boidem*” (padlás). Ez a jelentése megvan a belorussz „*gara*” (hegy) szónak is: „*pavesic' bjalizny na gary*” = felakasztani a fehérműt a padláson.” A *sibe* szót a belorussz jiddisben nemcsak *ok*, hanem *véletlen* jelentésben is használják. Ugyanígy a belorussz *prycyna*-t is. A „*krimer*” szónak van gyakran „*hinkedikn*” (sánta) jelentése is, akár a belorussz *kryvy*-nek. A *xapn* a belorusszban gyakran „*eilm*” jelentésű. Ugyanígy a belorussz *xvatacca* is.

A belorussz szóképzések analógiájára sok új szót képeznek a belorussz jiddisben is. Az „*onšikenis*” szó jelentése a jiddisben: váratlan szerencsétlenség. A belorusszban hasonló képzés van: *naslan'ne*. „*Opgekrochener*” jelentése: elhervadt, elvirágozott; a belorusszban analógiás képzés: *ablezly*. „*Tsedraiter*” jelentése: lelki beteg. Ugyanígy a belorusszban: *kručony*.

Párhuzamos szemantikájú igeképzések a belorussz jiddisben és a belorusszban: *aishungern zix* — *vyygaladacca* (erősen éhezni), *ainmaxen zix* — *udzelacca* (bepiszkitja magát), *onzetsn zix* — *nases'cicja* (rátámad), *fargain* — *zachodzic'* (lenyugszik (a nap) stb).

Amíg a szó- és frazeológiai szerkezeteket a legtöbb nyelvben éppen az jellemzi, hogy nem fordíthatók szóról szóra szabadon egy másik nyelvre, addig a jiddisben egész sereg olyan szó- és frazeológiai szerkezetet találunk, amelyek a megfelelő belorussz szerkezeteknek pontos tükörfordításai. Pl. „*lexerdike hent*” — *dyravyja ruki* (lyukas kéz), „*kailexdiker jor*” — *krugly god* (egész év), „*iberšitn a štub*” — *perasy-pac' chatu* (átrendezni a szobát), „*max a sof*” — *rabic' kanec* (megölni), „*raibn tsait*” — *cerci čas* (hiába tölti az időt); „*af vos di velt štaic*” — mondják jiddisül, ha ki akarjuk emelni egy cselekedet fontosságát, és ugyanígy a belorusszban *na čym s'vet staic'* (amin a dolog áll), „*ich volt im dertrunken in a lefl wasser*” — *ulozcy utapiu by* (megfojtaná egy kanál vízben), „*brext er di kap*” — *lami jago galava* (töri a fejét), „*git nit a klap a finger on a finger*” — *palec ab palec ne udarae* (még az ujját se mozdítja), „*geborn in a hemdele*” — *u saročcy radziusja* (burokban született), „*der tajt iz afn noz*” — *simerc' na nasu* (haldoklik), „*hajl vi di mame hat gehat*” — *goly, jak mac' radzila* (szegény, mint a templom egere), „*vakst vi af haivn*” — *ras'ce, jak na drožkach* (nagyon gyorsan nő), „*zol mājne aribergájn*” — „*njachaj naša perajdze*” (utánaenged), „*zolsti azaj veln lébn*” — mondják annak, akinek nem hisznek — „*kaby tak žyc' chaceu*”, „*zitst vi a bain in halts*” jelentése: olyan erősen ül, hogy nem lehet tőle megszabadulni — „*koscju u gorle sjadzic*”, „*chotš laig zix ün štarb*” — mondják akkor, ha egy kilátástalan helyzetre akarnak utalni — „*choc' lažysja dy pamiraj*”, „*laign di tsainer afn politse*” — ezt akkor mondják a jiddisben, ha valamiben nagy szükségét vagy éhséget szenvedünk; vö. belorussz: *zuby na policu*

palažyc', orosz: *zuby na polku* (felkopik az álla); „*es iz nit vert ka in smak tabek*” — „*njuchu tabaku nja stoic*” (nem ér egy pofabagót sem), „*es félt a kliopke in kop*” — „*kljopki adnej u galavene* (nincs észnél, hiányzik egy kereke; vö. orosz: *u nego kakoj-to kljopki nechvataet*); „*es tsekricht inter di finger*” — „*nad pal'cami raspouzaecca*” (szétmállik a keze alatt); *ken zix kain ort nit gefinen*” — „*mesca cabe ne nachodzc*” (nem találja a helyét) (vö. orosz: *ne nachodit sebe mesta*); „*kám vos er šlept di fis*” — „*čuc' nogi cjagne*” (alig él) stb.

Igen erős szláv hatást érzünk a közmondásokban és szólásmondásokban is [30]. Szláv (ukrán, lengyel, belorussz) szólásokat gyakran idéznek szó szerint a jiddisben; az ilyen idézetet gyakran így kezdik: „*a goj zogt a vertl*” (mint a paraszt mondja). Van olyan jiddisül beszélő, aki tíz ukrán vagy belorussz közmondást ismer minden egyes zsidó közmondáshoz viszonyítva, és joggal feltételezhető, hogy ezek közül nem egy zsidó kreáció. Ez azt jelenti *Uriel Weinreich* szerint, hogy a zsidók maguk alkottak és használtak közmondásokat egy olyan nyelven amely csak egy speciális, *ad hoc* és nem anyanyelvük volt. Van egy chasszid mondás: *a gojiš vertl iz lehavdl a tojre*; ez kb. a következőt jelenti: „mély moralitás van elrejtve a paraszt közmondásokban.” A jiddisül beszélőnek különösen inyére van a bibliai és talmudi mondások összehasonlítása szláv közmondásokkal. Pl. *loj miduvšejx, loj mejuktsejx* — *nie daj, nie laj*. Ebben az első mondás: „se mézedből, se fullánkodból (nem kell)”, a midrasból [31] származik, a második pedig: „Ne adj és ne átkozódj”, lengyel mondás. Néha a szláv komponens humoros beállítású, mintha egy Rasi-magyarázat volna valami szent szöveggel kapcsolatban. Pl. *Vajovoj homon* — *maxt raše: čort jevó prinjós*. Szó szerinti: „És jött Hámán, mire Rási mondja: az ördög hozta őt.” Még növekszik a humoros hatás akkor, ha az „ekvivalensként” adott szláv közmondás látszólag pontatlan. Pl. *Al tivtru bindivim ne spustysja, Hrycju, na durnycju*. „Ne bízz a fejedelmekben — Hrytsja, ne bízz a bolondban.” Még jellemzőbb a szláv mondások tekintélyére a zsidók között a „pszeudo-szláv” közmondások vagy közmondás-paródiák szerkesztése. Ilyen pl. *svat nie brat* (vö. orosz: *svat ne brat*) „A ševat (hónap) nem testvér”) azaz: kegyetlen hideg van); „*Jak jejtser-hore napadnie to i tkiaskáf nie promoze*.” „Ha valakit elfog a szenvedély, hiába való egy (előzetes) egyezség.” „*Nie ganváj i nie fastáj*” „Ne lopj és ne bójtölj; azaz: ha nem követsz el bűnt, nem kell vezekelned.” *Prišól terax na derax*” „Végre megértette a bolond”. Szó szerinti fordítása: „terah megtalálta az utat”.

A betűszó mintájára alkotott közmondásokban a magyarázott szó valamely mondatban levő több szó kezdőbetűjéből jön létre. Pl. „*paxed*” *maxt „polna xata durni*”. Vagyis a *paxed* szó — „félelem” (betűzve: *pxd*) azt a belorussz mondatot képviseli: „A ház bolondokkal van tele”. Ezen az eljárási módon túl valószínűleg volt a jiddisben nagy számban szláv közmondások fordítása vagy újra alakítása is. Pl. *der bojx hot nit kejn šojbn* — *me ken in im arájnlejgn vos men vil*: „A gyomornak nincs ablaka, mindent bele lehet tenni”. Ugyanez a lengyelben: *brzuch nie zwierciadlo* — *nikt nie pozna co sie jadło*. Az európai közmondás-

készlet közös vonásai azonban általában oly nagy számban állapíthatók meg, hogy a legnagyobb óvatossággal kell tekinteni minden olyan hipotézist, amely egy adott zsidó közmondásban szláv eredetet vél fellelni.

Azt a problémát, hogy ki volt az adó és ki volt az átvevő az idiómák és kifejezések területén, távolról sem olyan könnyű eldönteni, mint a hangtanra, alaktanra és szóképzésre vonatkozólag. Eltekintve a rendszeres kereskedelemről, száz meg száz kis városban legalább két nagy terület volt, ahol a jiddis és szláv nyelvközösségek egymásra hatása tömegesnek nevezhető arányokat öltött: a zsidó gyermekszobák a városokban és a parasztok kunyhói, ahol zsidó kézművesek az egész hetet vevőik között töltötték, hogy — mint említettük — a szombat előestéjén visszatérjenek otthonukba, a városokba.

Kölcsönös együttélésnél természetesen a nyelvi hatás is csak kölcsönös lehet. Ha azonban pl. az idézett belorussz példákat megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy csaknem valamennyi igen gyakran megtalálható a szomszédos szláv nyelvekben, az ukránban, lengyelben, oroszban és gyakran egyszerre több szláv nyelvben is. Ez indokolja azt, hogy legalábbis az esetek legnagyobb részében, amikor a belorussz jiddisről van szó, a belorussz nyelv hatásáról beszéljünk a jiddisre. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a belorussz jiddis is befolyásolhatta a belorussz nyelvet. A belorussz és jiddis tömegek szoros összefonódottsága idézhette elő fejlődésük, életmódjuk hasonló vonásait és ez visszatükröződött anyagi és szellemi kultúrájukban egyaránt.

VII.

Szláv elemek a magyarországi jiddisben

Amíg az orosz, német, lengyel, ukrán, belorussz jiddis szláv elemeinek olyan kiváló nyelvészek szenteltek terjedelmes tanulmányokat, mint *J. Joffe*, *R. Jakobson*, *Max Weinreich*, *Uriel Weinreich*, *M. Altbauer*, *F. Beranek* stb., addig a magyarországi jiddis szláv elemeivel eddig még csak szórványosan is alig foglalkozott valaki. Ez állításnak látszólag ellentmond *F. Beranek* tanulmánya: *Die jiddische Mundart Nordostungarns* (Brünn—Leipzig, 1941), de mint e tanulmány címe is mutatja, szerző csak a régi Magyarország északkeleti csücskének (Kárpátukrajnának) jiddis nyelvjárásait tanulmányozta, vagyis az ún. „interlandi” jiddist (amelyhez *M. Hutterer* Kárpátukrajnán kívül a Tiszántúlnak főként keleti peremvidékét is hozzátartozónak véli) és figyelmen kívül hagyta az ún. „äuberlandi” (a Kárpát-medence nyugati és északnyugati részén használt) jiddist. Mi most röviden főleg azokat a nyomokat kívánjuk megvizsgálni, amelyeket a szláv elemek az äuberlandi jiddisben hagytak, ha mindjárt csupán éppen az interlandiakkal való érintkezés hatására is.

Közismert, hogy a második világháború előtti Magyarország zsidósága annyira asszimilálódott, hogy annak fiatalabb nemzedéke már csak magyarul beszélt; az idősebbek még németül is beszéltek (általánosítani persze még közöttük sem lehet!) és a zsidóságnak csak egy viszonylag kis része használta a jiddis nyelvet. Jiddisen is főleg a német nyelvet

értették, ezt bizonyítja az ún. jiddis sajtó tanulmányozása is, amely szinte kivétel nélkül héber betűkkel írt német nyelven közli cikkeit, és csak itt-ott tarkítja azokat némi héber-aramaeus elem. Sem a „Jüdische Pester Zeitung”-nak (1874—1888), sem a „Neue Jüdische Zeitung”-nak (1884—1888), sem az „Allgemeine Jüdische Zeitung”-nak (1887—1918), sőt még a „Jüdisches Volksblatt”-nak (1891—1893), Jüdisches Tageblatt”-nak (1899—1901) sem volt semmi közük a jiddis nyelvhez, ezek az orgánumok mind úgyszólván tiszta irodalmi német nyelven jelentek meg. És nem változtatott ezen az 1899-től kezdve megjelenő „*Kol mevaser*” című lapocska sem, bár szerkesztője éppen azzal akarta útnak indítani, hogy ő a nép nyelvén fog írni (jiddisül), ellentétben a többi „jiddis” lappal, amelynek nyelvét csak a műveltebb rétegek értik meg. Már a saját előszavában rációfol erre, amikor ezt írja: „*Von nun an aber wird dieser Übel (ti. hogy nem értik meg) abgeholfen sein.*” Nem sokkal később pedig már dicsekszik is a szerkesztő: „*Ein Korrektor, der die deutsche Sprache gründlich kennt, steht mir behilflich zur Seite zur Seite und werde alles wichtiges, welches auch in anderen Blättern vorkommen wird, nie auslassen.*”

Ez a kép csak a Magyar Tanácsköztársaság idején változott meg némileg, amikor az utcákon jiddis nyelvű plakátok jelentek meg azzal a felhívással, hogy a zsidó munkások lépjenek be a Vörös Hadseregbe. Nincs kizárva, hogy ebben szerepük volt a Lengyelországból bevándorolt zsidó munkásoknak is, akik tagjai voltak a III. Internacionálé zsidó frakciójának.

Z. *Spirn* azt írja a magyarországi jiddisről szóló cikkében [32], hogy abból teljesen hiányzik a szláv elem. „A szláv szavak, amelyekkel a keleti zsidóság nyelve annyira át van szöve, csak a szlovákiai és kárpát-ukrajnai zsidók előtt ismeretesek . . . a (magyarországi) jiddis beszédben szláv szavakat egyáltalában nem használnak. Még az oly gyakori szláv „*že*” szócska is teljesen idegen ott. Az effajta szavakat pedig: „*cukarnje*”, „*kavarnje*” németesen vagy magyarosan ejtik — *ich gé in kafféhauz, ich gé in der cukrásde.*”

Ha — mint látni fogjuk — teljesen nincs is igaza *Spirn*nek, mégis egészen megközelítette az igazságot. És ezzel kapcsolatban joggal fel is merül a kérdés: hogyan és honnan kerülhettek mégis a magyar jiddisbe is szláv szavak?

Néhány szláv szót közvetíthetett a talmudista irodalom is. Már említettük pl. a *korite*” szót — „*etető-, itatóvályú*” (vö. le, or. koryto), amelyet egy jiddis bibliamagyarázatban találtunk. *Rási* is idéz néhányat [34]. Persze ez csak nagyon vékony csatorna lehetett. Nagyobb lehetőséget nyújtott a szláv szavak beáramlására az a körülmény, hogy Galícia 1918-ig az osztrák—magyar monarchia része volt, ahonnan főleg az I. világháború idején élénkebb iramot vett bevándorlás, a zsidó menekültek nagyobb tömege, valamint más szláv népekkel való területi közelség gyorsíthatta meg a magyarországi jiddisben a szláv szavak elterjedését. A magyarországi zsidó lakosság körében már a múlt század eleje óta egyre jobban fokozódott a belső fluktuáció, az interlandi és áuberlandi jiddis kölcsönösen befolyásolhatta tehát egymást.

Találhatók-e tehát a II. világháború előtti magyarországi jiddisben szláv szavak és kifejezések? És ha igen, mennyi?

Amint Beranek idézett tanulmánya mutatja, 1938 előtt a kárpát-ukrajnai jiddist tényleg elég sok szláv szó szótte át. Ebből a szempontból sokkal nehezebb azonban képet alkotni a Felvidék nyugati és középső szakaszáról, valamint a Dunántúlról, a Duna mellékéről és azokról az alföldi, ún. átmeneti sávokról, ahol az interlandi és äuberlandi jiddis kölcsönös kapcsolata erősebb lehetett. Világosabban fogjuk látni ezt a problémát is, ha majd elkészül a magyarországi jiddis nyelvatlasz, amelyen egy idő óta *Hutterer Miklóssal* együtt dolgozunk. Sajnos, azok az 500 szavas kérdőívek, amelyeket már eddig is nagyon sok helyre elküldtünk, — talán érthető okok miatt — nagyon gyéren érkeznek vissza, és ez hátráltatja nagyon az atlasz munkálatait. E fejezet végén mégis közölni fogom azokat a szláv szavakat, amelyekről eddigi kutatásaim alapján elég biztonsággal feltételezhető, hogy közkeletűek voltak a beszélt jiddisben is.

Az írott jiddisre vonatkozóan csak egyetlen forrás áll — ez is csak részben — rendelkezésünkre, és ez *Holder József* költői és publicisztikai tevékenysége.

Holder József (1893—1944) „az egyetlen igazán érdemes jiddis író, akit Magyarország adott.” A proletárok forradalmát 1918-ban lelkes hangú költeménnyel köszönti („*Dam*” — „*A vér*”), 1934-ben pedig a „*Májn Fákl*” („Az én fáklyám”) című versében így ír:

„In májn hánt ich hált a Fákl,
Ün zájn Flám iz rajt,
Hált ich im ün hált szách-hákol
Bizn száme tajt.”

A vörös zászlót nem engedi hát ki kezéből „egészen haláláig” „bizn száme tajt” vö. or. *samyj*, le *sam*), érthető tehát, hogy aki így érez és ír, nagy szeretettel és tehetségének teljes latbavetésével fog hozzá Ady Endre sok szép versének jiddisre való fordításához. Bármelyik fordítását is vesszük kézbe, szláv szavak — mint stílusformáló eszközök — mindenütt akadnak benne. A „*Proletár fiú verse*” című költeménynek ezt a sorát: „Az én apám bús, szegény ember” így fordította: „*Májn táte iz e szumne ázájn*” (vö. le *sumny* — szomorú, bús); ugyanennek a versnek egy másik sora: „*Vigan annyian nem élnének*”, *Holder* fordításában így hangzik: „*In veltn nit gebrodzet lüsztich*” (vö. le *brodzić* ~ *we krwi*: vérben gázol). A „*gebrodzet lüsztich*” szerencsésen hangsúlyozza a költő mondanivalóját, hiszen tényleg azokról a gazdagokról van szó, akik „vigan” gázolnak a vérben is, ha érdekük úgy kívánja. „*A halál rokona*” fordítása sem mentes a szláv szavaktól. „*Szeretem a tűnő szerelmet*” fordítása: „*Ch’hab lib di libe vosz fervjánet*” (vö. or *zavjanut’* — elhervad, le *zviєднаć*). Ebben a versben még a következő szláv szavak fordulnak elő: „*šliáchen*” (vö. or *šljach* ~ rég út), „*prijut*” (vö. or *prijut* — menedék). Még sokkal több a szláv szó az „*Almodik a nyomor*”-ban. „*Duhaj kedvek Eldorádója*” — „*Di Eldorado fün hültvisz*”

(vö. *le hultajtswo* — kicsapongó élet, *hulač* — dőzsölni); „Csitt” — „Sá” (vö. *le sza!* — csitt); „jngácsesz” (legények, *jung* + szl képző: -ač): „Melle horpadt, välla kiáll, Arcán zúzos, jeges nedvesség” — *In plájce fincter stáret árausz. A froszt vilgotikt auf zájn ponem*” (vö. *le plecy* — vállak, *sztorowac* — levág, *leszel*, *wilgotniec* — nedvessé válik). A „vilgotikt” érdekes, ügyes képzés (lengyel gyök + német képző). A következő versszakban újra két szláv szó van: a „kicsit” ekvivalense „á káp” (vö. *or kaplja* — csepp), „foltozatlan ruhát”-é „látnesz” (vö. *le lata* — folt, *latanje* — foltozás). A „Közel a temetőhöz” című vers utolsó strófájában a „dremł” szóval találkozunk (vö. *le drzemka* — szunyókálás, *or dremat* — szunyókálni). Petőfinek ezt a sorát: „A legények kurjongatnak” Holder így adta vissza: „Di jüngelesz hulien, zingen” (vö. *le hulač* — dorbézol).

Holder természetesen nemcsak a fordításaiban használ szláv szavakat, hanem a saját verseiben is. A „Májn mámesz kind” című versének egyik sora: „A hárc mit vájche sztrunesz” (vö. *le struna* — húr), egy másik verse: „Das lid fün táncl-tánc” szintén tele van főleg lengyel eredetű szavakkal: „Der kap fárhilt er in *chmáre*, di *csuprine* in vint”, „... in *pjate* bájszt a vánc”, „Ün sz’springt arausz a *koze*...”, „... *zich tulien* cu der noz”, „Ün *lialkelach*, ach, *kvoken*”, „A barg mit miszt ün *blote*, Ün *chazir* tüt a *chrope* arajn tif in der nacht, A svárцер reiter *kopet*, in *hauz*, in *feld*, in *sacht*”, *Brengt* einer a *kapote*, *Klogt* der *zich auf szuchote*...”, „... di *zeszt alc mer dem dno*...”, „*To küm-zse*...”, „Di *himlen tomid drimlen*...” (vö. *le chmura*, *ukr chmara* — felhő, *le czupryna* — üstök, *or pjata* — láb, *le pieta*, *or*, *le koza* — kecske, *le tulić* — simul, magához szorít, *lalka* — baba, *kwakać* — hápog, *or boloto* — mocsár, *chripet* — hörög, *chrjuk* — rőfögés, *le chrup* — krr, *le kopyto* — pata, *kapota* — köpeny, *suchoty* — tüdőbeteg, *or dno* — fenék).

Holder publicisztikáját olvasva méginkább megerősödik bennünk az a benyomás, hogy ő tényleg a népnyelvi jiddist szólaltatja meg, amelynek tarka elemei közül sohasem hiányzott a szláv sem. Ennek minden bizonnyal oka lehet — tudatos költői művészetén kívül — az is, hogy ő gyermekkorát Máramaros vidékén töltötte el, ez azonban nem mond ellent előbbi állításunknak, hogy a magyarországi jiddis nyelvjárások között nem voltak megmerevedett határok, a jiddisül beszélők kölcsönös érintkezése nyelvi síkon is érezte a hatását, egyes szláv szavak fluktuáltak, majd gyökeret vertek a beszélt jiddisben hazánk egész területén. A következőkben a hazai jiddisnek csak ezeket a meggyökeresedett, bizonyos megszorításokkal közkeletűnek nevezhető szláv eredetű szavait sorolom fel [35]:

ob-, *op-* (pl. *laz op* — hagyd el, vö. *le od*, *or ot*), *aby* (pl. *abi s’iz gešén* — majdnem megtörtént, vö. *le aby*), *ügerke* (le *ogórek*, *or ogurec*, *nyj ugorka*), *až* (le *az*, *ha*, *szinte*), *at* (le *at*, *ime*, *nos*, *itt*), *impet* (le *ua* — lendület, *hév*) *ončepenen* (le *czepač sie* — kötekedni), *ontsetsen zix* (le *ucieszyć* — megörülni), *onpien* (le *poić* — itatni, „er iz šoin a bisl bepient”), *onpašen* (le *pasić* — hizlalni), *araus* — *xorxlen* (le *charkać* — hörögve beszélni), *arüm hulien* (le *hulač* — mulatozni), *arende* (nyilván

a lengyelben, oroszban is kölcsönszó: — *arenda* — bérlet), *arendiren* (le *arendować* — bérbe vesz);

babe (le, or *baba* — öreganyó, nagymama), *babke*, *babinke*, *baben'u*, *bagnet* (bajonet), *balagan* (or deszkabódé), *banie* (le *bania* — tök), *barzet* (le *barchan* — barchent), *borštš* (cibere, or), *bulve* (le *bulwa* — burgonya), *bilke* (le, or *bulka* — zsemlye), *bulak* (le *bula* — faragatlan ember, vö. or *burlak* — hajóvontató), *bik* (le, or *byk* — bika), *blote* (le *bloto* — mocsár), *blondz(s)en* (le *bladzić* — eltéved, *zbladzić* — er hatsex ferblondžet), *brat* (testvér), *brusnitse* (le *brusznica* — vörös áfonya), *breg* (le *brzeg* — part);

gatkes (le *gatki* — alsónadrág), *gol* (le *goly* — kopasz), *galgen* (le *galgan* — naplopó), *golen* (le *golić* — borotvál), *gospodin* (úr), *gospodine* (úrnő);

durak (tökfilkó), *durzapen* (le *zapić*, (vérrel) áztat), *drong* [36] (le *drag* — rúd, értelmetlen ember);

hodeven (le *hodować* — nevel), *holoblie* (le *holobla* — villás kocsi-rúd), *horeve'n* (nehezen dolgozni), *hultaj* (le, semmirekellő), *herbata* (le, tea), *vodka* (or, pálinka), *vüjen*, *vien* (le *wyc*, or *vyt'* — üvölt), *vetšere* (le *wieczera* — vacsora), *vengeriš* (le *wegierski*, or *vengr* — magyar), *zatšep'en* (le *przyczepić* sie — beleköt), *zaid'e* (le *dziad* — nagyapa, esetleg szlovén *sed* — szürke, deres, ősz), *žandar* (le *zandarm* — csendőr), *žipec* (le *župan* — köntös), *žid* (le *zyd* — zsidó), *že* (le *ze* — hogy . . ., már, hát, is), *xoven* — nevel (le *chowac* sie — nevelkedik), *xap-lap* — gyors, heves megfogás (le *chapać*, *lapać* — megfog, megragad), *xap'en* (mint előbbi), *xmare* — sötét esőfelhő (le *chmura*, ukr *chmara*), *take* — valóban (le *taki* — ilyen, olyan, or, le *tak* — így, igen, úgy van), *tvorek*, *tsvorex* — túró (le *twarog*), *txor* — görény (le *tchórz*), *teke* — füzet (le *teka*), *trasken* — csattogtat (le *trzaskać*), *tšainik* — teáskanna (or, le ua.), *tšetverik* — négyes; négy pud valamiből; gabonamérték (or *četverik*), *tšep'en* — megragad (le *czepiać*);

jaštšerike — gyík (le *jaszczurka*, or *jaščerica*);

ladke — csónak (le, or *lodka*), *laidak* — bitang (le *lajdak*), *lošik* — ló (or *lošad'*, le *losie* — csikó), *lopete*, *lopate* — lapát (le *lopata*) *lokšen* — metélt tészta (or *lapša*), *ljalke* — baba (le *lalka*), *lilke* — pipa (le *lulka*);

maline — málna (or, le ua.), *maršalek* — tréfamester (le *marszalek*), *mundir* — egyenruha (or ua.), *muštiren* — vizsgálni — le *musztrować*), *med* — méhser (le *miód*), *metrike* — iktatókönyv, kivonat (le *metryka*), *metšet* — mecset (le ua.), *mušl* — telefonkagyló (le *muszla*);

na — na! fogd! (le ua.), *natšalnik* — főnök (or ua.);

samovár — teafőző (or ua.), *stade* — nyáj (le, or *stado*), *statsie* — állomás (le *stacja*), *stos* — halom, rakás (le ua.), *straž* — őrség (le ua.), *sejm* lengyel országgyűlés (le ua.), *setške* — szecska (le *sieczka*), *smetene*, *smeite*, *smaite* — tejföl (le *śmieta* na, or *smetana*), *spodek* — prémsapka (le ua.);

pogode — időjárás (le, or *pogoda*), *pogrom* — üldözés (or ua.), *pašen* — legeltetni (le *pasać*, *paść*), *pogromiren* — üldözni, *pogromštšik* — pogromrendező (or ua.), *podatek* — adó (le ua.), *podpolkovnik* — alezre-

des (or ua.), *politsjant* — rendőr (le ua.), *polkovnik* — ezredes (le, or ua.), *pampuške* — pampuska (le pampuszek), *páne, pánje* — úrnő (le pani), *pastux* — pásztor (le ua.), *porutšnik* — hadnagy (le, or ua.), *partizaniš* — híve valakinek (le partyzancki), *püst* — üres (le pusty), *pisk* — pofa (le pysk), *pietriške* — petrezselyem (le pietruszka), *pien* — inni (le pić), *plaitse* — váll (le plecy), *pleve* — polyva (le plewa), *penten* — megzaboláz (le petać), *pensje* — nyugdíj (le pensja), *prost* — egyszerű (le prosty), *praktik* — gyakorlat (le praktyka), *fand, fant* — zálog (le fant), *fasolie* — bab (le fasola, or fasol'), *fartux* — kötény (le ua.), *feržax, pferžax, ferške* — őszi barack (< farzex + or persik kontaminációja);

tsatsken zix — csinosít (le cackać sie), *tsehlien zix* — dorbézol (le hulać), *tsibele* — hagyma (le cebula);

kobile — kanca (le kobyła), *koze* — kecske (le, or koza; „koze-bord” — kecskeszakáll), *katške* — kacsa (le kaczká), *kolbas* — kolbász (or kolbasa), *kalie* — csinálni = elrontani, „er hat kalie gemacht” tönkre tette (le kaleczyć), *kolpak* — csákószerű sapka (le ua.), *komitet* — bizottság (le ua.), *kantsik, kantsug* — korbács (le kańczug, or kančuk), *kancelarie* — iroda (le kancelaria), *kose* — kasza (le, or ua.), *kapüste* — káposzta (le, or kapusta), *kopert* — levélboríték (le koperta), *vakatsies* — szünidő (le wakacje), *korite* — vályú (le, or koryto), *karete* — hintó (le kareta), *kwart* — icce (le kwarta), *kutšme* — fülvédős sapka (le), *koimen* — kémény (le komin), *kaiš* — kosár (le kosz), *kuxer* — szakács (le kucharz), *küpe* — rakás (le kupa), *kukuruze* — kukorica (le kukurudza), *kile* — sérv (le?), *kiške* — bél (kiszka), *kl(i)atke* — kalitka (le klatka), *kliatše* — kanca (le klacz), *klots* — tuskó (le kloc);

rote — csapat (or rat' — sereg, rota — század), *rak* — rák (le, or ua.), *rendar* — bérlő és korcsmáros a lengyel földesúrnál (le arendarz), *rozinkes* — mazsola (le rodzynek);

sable — kard, szablya (le szabla), *šüşken* — sügni (or šušukat'), *haištaig* — asztag szénakazal (le, or stog), *štürxen* — döf (le szturchač), *špagat* — spárga (le szpagat), *špatsir* — séta (le spacer), *špare* — zár, rés (le szpara), *šlimežálnik* — szerencsétlen flótás (né schlim + ha. mazzál + szláv képző: -nik), *jemaxšemajnik* — átkozott, *mexalešabesnik* — szombatszegő, *kolbojnik* — aki minden lében kanál, *napetsen* — szunyókál (cseh na + pec — a kemencén szundító anyóka).

Összefoglalás

Mintegy ezer évvel ezelőtt az Elbától nyugatra fekvő vidékről elindult a német zsidóság nagy vándorútjára Kelet-Európa felé. Főleg így került új, túlnyomóan szláv környezetével szoros kapcsolatba mind kulturális, mind nyelvi szempontból. A zsidók új hazájukban is megtartották különállásukat, de olyan mély és gazdagító hatású befolyáson estek át, hogy általa a szlávokkal szinte szövetségi vagy rokonsági viszonyba kerültek. E tanulmány megkísérelte, hogy a teljesség igénye nélkül — nyomon kövesse a szlávokkal való érintkezés hatását a jiddis nyelvre, amelyben a német nyelvtől való egyre erősebb különállás kidomborí-

tása mellett a szláv elemek igen jelentős tényezővé váltak. A jiddis szláv elemeinek kutatása különösen azóta mutat komoly előrehaladást, amióta a jiddis-kutatás a német egyetemeken elindult első kezdeményező lépései után Kelet-Európába, majd a zsidóság kataklizmája után Amerikába helyeződött át. E téren megemlítendők: *Alfred Landau* (1850—1933), aki az 1880-as évektől kezdve Bécsben működött. *Lazare Sainéan* (1859—1934) Bukarestben, és számos tudós a jiddis-kutatás új intézményeiben, Vilnában, Minszkben, Kievben, Moszkvában és New Yorkban.

A jiddisben a szláv elemek nem csupán egy bizonyos lexikai felszint alkotnak, hanem „konstruktív erővé” váltak, amely erő átalakította a nyelvet és „új minőséget” kölcsönzött neki.

A fonológiában a szláv hatás több formában mutatkozott meg a jiddisben. Erősen megnövekedett mássalhangzóállománya és változásokon esett át a magánhangzórendszere is.

A szláv képzőket rendszeresen felhasználta és szervesen magába olvasztotta, ami határtalan lehetőséget nyújtott az új szóképzések számára.

A nyelvek szókészlete általában kétféle úton szokott gazdagodni: mennyiségi és minőségi változás folytán. A mennyiségi változásnak is lehet két forrása: belső és külső forrás. Amíg belső forrásként a meglevő nyelvi elemek különböző kombinációi szolgálnak (szóösszetétel stb.), addig külső forrásnak a más nyelvek szókészletéből történő szóátvételeket és az idegen elnevezés vagy állandósult szerkezet pontos lefordításával keletkezett tükörszavakat szoktuk nevezni [37]. Amint láttuk, a jiddis a mennyiségi gazdagodás mindkét módjával bőven élt és különösen a tükörszavak kaptak jelentős szerepet fejlődésében. Szókészlete azonban nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változáson is átesett. A szavak számának növekedése mellett bővült ugyanis a meglevő szavak jelentése is.

Bár a jiddis befogadó készsége a szláv nyelvekkel kapcsolatban minden téren megmutatkozik, talán még fontosabb annak a hangsúlyozása, hogy a zsidók nemcsak szláv elemeket vettek át, hanem szláv szellemet is vittek bele a jiddisbe. Amíg például a német csak a főnevekkel kapcsolatban kicsinyít, addig a jiddis előszeretettel kicsinyíti szláv — főleg orosz — mintára a mellékneveket is. Pl. *gutinker*, *šeininker*, *libinke* (vö. or *chorošēn' kaja*, *milen' kaja* stb.) — „unter grininke bajmelex zitsen majšelex, šlajmelex”.

Egyébként a jiddis különböző korokban nem egyformán tárta ki kapuit a szláv elemek előtt. A XIX. század elején *Mendl Levin Satanover*, nyugat-ukrajnai író még oly nagy örömét lelta a nép-jiddis némettelen jellegében, hogy bibliafordításaiban rengeteg szláv szót használt. Viszont *J. M. Lifšits* lexikográfus szótáraiban már mintegy határvonalat húz a népnyelvbe eredetileg beszövedött szlavizmusok és az újabb keletű russizmusok között. Még ennél is tovább ment *Mendele Mojzer Sforim*, aki művei újabb kiadásaiban még a teljesen meggyökeresedett szlavizmusokat sem hagyta meg.

A XX. században a helyzet úgy alakult, hogy a legális népi szla-

vizmusok meghosodtak, de a jiddis köznyelvben még gyökeret nem vert russizmusok és polonizmusok ellen heves harcot kezdtek a jiddis puristák, attól félve, hogy a szláv szavak és kifejezések teljesen előzönlük a jiddist. A szláv szavak üldözése azonban oda vezetett, hogy egyre nagyobb szakadék támadt a jiddis tömegek beszélt nyelve és az irodalmi jiddis között. Amikor azonban a jiddis kultúra fő központjai a második világháború után elkerültek a szláv országokból, a szlavizmusok iránti tolerancia újra megnövekedett.

A jiddisben fellelhető szláv szavak száma több ezerre rúg, ami az egész szókincs 10—15 százaléka. Úgy látszik, a legnagyobb befolyást a lengyel gyakorolta a jiddisre, az orosz befolyás tulajdonképpen csak Lengyelország felosztása után kezdődött el. Ez a kép azonban a második világháború után lényegesen megváltozott, mert amíg a lengyelországi zsidóság csaknem teljes egészében elpusztult, a szovjet zsidók életben maradhattak, és így a jiddis nyelv ott tovább él százazrek ajkán. Ez a jiddis természetesen, különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta, rengeteg orosz szót olvaszt magába, amiről könnyű meggyőződni, ha a Szovjet Írószövetség kiadásában megjelenő jiddis nyelvű orgánus, a „*Sovetiš Heimland*” bármelyik számát kezünkbe vesszük. Ennek a jiddisnek az elemzése azonban már nem tartozik e tanulmány keretébe.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

- [1] Schön Dezső: Tízmillió zsidó nyelve. Kolozsvár, 1934. Ebben I. Marton Ernő bevezetését.
- [2] Ismeretes Goethe élénk érdeklődése a jiddis iránt. (MAJ 1962. 16. füzet; I. még MAJ 1961. 14.) Csehov, az orosz nyelv nagy művésze is sajnálta, hogy nem hallhatta gyakrabban, mert egészségi állapota miatt csak igen ritkán utazhatott harmadik osztályon. (Vö. Joffe, J. A., *De slawišer element in jiddiš*. — Pinkes (fun Amopteyl Yivo), I—II. (1927—28), 235—256, 296—312.)
- [3] Vö. Hutterer Miklós: Adalékok a „felföldizmus” kérdéséhez. (Magyar Nyelv, Budapest, 1961, 213—214.)
- [4] Vö. Beranek, F. J.: Jiddisch (megjelent: W. Stammer szerkesztette *Deutsche Philologie im Aufriss*-ben. 2. kiadás. (Berlin, 1957), 1955—2000 (az I. kötetben).
- [5] Weinreich, Max: Yiddish, knaanic, slavie: the basis relationships. (Tanulmányok Roman Jakobson 60. születésnapja alkalmából, Mouton és Tsa, 1956, Hága, 622—632). L. még: Heinrich Loewe: *Die Sprachen der Juden*, Berlin, 1911.
- [6] Híres biblia- és talmud-komentátor a XI. században. Franciaországban működött.
- [7] Vö. Weinreich, Uriel: Yiddish and colonial german in eastern Europe: the differential impact of slavie. — Mouton et Co. 'S-Gravenhage 1958. — „A szlávul beszélő zsidók szerepe nem bizonyítható, mert a bizonyítást megghiúsítja az a tény, hogy a „knaan”-i zsidóságra vonatkozó történelmi, nyelvi és etnográfiai adatok igen kis mértékben állnak rendelkezésre.” 42. l.
- [8] Vö. Güllits, M.: Slawizmen in jiddiš fün XVI—XVIII. jahrhundert loit šriflexe kweln. (Lingvistische zamlung, III. Minsk, 1936, 73—97.)
- [9] A „*Taitsch*” szó a németországi jiddis irodalomban honosodott meg, és egyszerűen azt juttatja kifejezésre, hogy a később „*Judendeutsch*”, „*Jüdisch-Deutsch*” vagy „*Jargon*” néven emlegetett jiddis azonos a német nyelvvel. A „*zsargon*” elnevezést nem minden rosszindulat nélkül alkalmazták egyesek a jiddisre. N. Stieff ezzel kapcsolatban a következőket jegyezte meg „*Jiden und jiddis*” című művében: „Igen ám, de ez a vád legfeljebb annyit jelent, hogy a nyelv még fiatal, és még mindig nem került ki fokozatos kialakulása állapotából. Ezt azonban csak olyanok restelhetik, akik kizárólag a megkövesedett műmiákat tartják megbecsülésre érdemeseknek. Mi azonban a fiatalságban előnyt látunk, mégpedig olyat, amelyet nem tudunk eléggé felbecsülni. De végeredményben

mi egyéb az angol nyelv, mint germán—francia pudding? Mi a latin nyelvcsalád, az olasz, a francia, a spanyol, ha nem romlott latin — latin, germán, kelta, baszk és más nyelvelemek keveréke? Ne feledjük azt sem, hogy amikor a latin nyelvek irodalmi pályájukat megkezdték, a művelt osztály még zsargonot látott bennük. Dante merészségén, aki a „Divina Comediá”-ját olasz nyelven írta meg, még legjobb barátai is megdöbbentek. Azzal a kérdéssel ostromolták, hogy miért írta művét a pórnép romlott zsargonján, amikor rendelkezésére állott az arisztokratikus és irodalmi latin nyelv. Így vetették meg annak idején az olasz nyelvet, amely ma Európa legszebb nyelvének számít. A franciának sem volt kezdetben jobb sora. A „pléyade” művészeinek valóságos hadjáratot kellett érdekében folytatniuk a latinnal. Ez volt a helyzet még a XVI. században is, amíg sikerült bizonyítani, hogy a francia nem undok „patois”, nem zsargon, hanem a latinnal teljesen egyenértékű irodalmi nyelv, amely egykor a magas társaság és az európai diplomácia közlési eszközévé növi ki magát. A világ legtekintélyesebb, legelterjedtebb nyelvei zsargonok. Kezdetben meg is vetették őket. Ma azonban még a nyelvek inyencai is kérkednek velük. A mai ember előtt, akit nem kötnek előítéletek és aki képesebb átfogóbb filológiai szempontokra, világos, hogy a nyelvkeverésben nincs semmi olyan, ami vétkes vagy megvetendő volna. Ellenkezőleg, ma már tudjuk, hogy éppen a primitív törzsek nyelve maradt takaros és tiszta, minden külső befolyástól mentes. Az indiánok, a bantuk, a maláji négerok, az őserdők magányának lakói megőrizték nyelvük eredeti tisztaságát, ezzel szemben az angolok évszázadokon keresztül nemcsak kaucsukot és aranyat, briliánst és kakaóbabot, szőnyeget és műtárgyat hordotnak össze a világ minden sarkából, hanem olyan nyelvi anyagot is, amivel egyáltalán nem jut eszükbe szegyenkezni. *Mennél kulturáltabb egy nép, annál mélyebb külső befolyásokat szenvedett el nyelvében.* (Vö. Beranek i. m. 1937. 1.)

- [10] Ez a szó előfordul Mózes I. 24, 20 ún. „ivri-tájcs” magyarázatában (az idézett rész jiddis nyelvű fordításánál).
- [11] A felvilágosodás („haszkala”) mozgalma a XVIII. század II. felében kezdődött el és az volt a célja, hogy a zsidóságot nyelvileg is bekapcsolja az európai kultúrába. A jiddist csúf keveréknek, „német, lengyel, orosz és héber szavak érthetetlen zsargonjának” tekintette. (L. Schön D. i. m. 20.)
- [12] *Resal* — neves responsum-író a XVI. században.
- [13] „Etjuden tsü der gešixte fün der haskale.” Minszk, 1934.
- [14] „Af der swel fün 19.-ten jh.” (Vö. „Afn šprax-front.” 2—3. sz. Kiev, 1932. 1—40.)
- [15] A chasszidok a chasszidizmus hívei. A chasszidizmus forradalmi vallási mozgalom volt, amely Nyugat-Ukrajnából terjedt el, indulása a késői XVIII. századra esik. Alap gondolata szerint az erkölcsi jóság inkább a jámbor szándék kérdése, mint a talmudi műveltségé, és alapítói azt tanítják, hogy nemcsak a tudós, hanem még a tanulatlan zsidó is — sőt az írástudatlan nem zsidó paraszt is — imádhathja istent a maga módján. Az első chasszid mesterek jámborságot találtak a paraszti dalban, áhitatot a pásztor sípjában: azután nagy mennyiségben vették át különösen az ukrán népdalt, vallási líra formájában interpretálva azokat még ott is, ahol a forrásul szolgáló kultúrában egészen más, profán funkciójuk volt. (Vö. U. Weinreich i. m. 26. l.)
- [16] Az első kiadás 1815-ből, a második kiadás 1821-ből való.
- [17] Fordítás a németből készült lengyel fordításból. Vilna, 1813.
- [18] Kompez J. H. fordítása „Entdeckung von Amerika” címen. Berdicsev, 1817. Kb. 1814-ben írták.
- [19] Vö. „Der jidišer klängenbeštand in farglaix mitn slavišen arüm”, („jiddiše šprax”, XIII. (1935), 70—83).
- [21] „Zu einigen Fragen des Bilinguismus.” (Slavica, 1963. 3—19.) *Sulán Béla* minden állításával egyetértek, és úgyszólván minden elvi tétele a szláv-jiddis érintkezésekre vonatkozóan is érvényes. „... ahol egy bizonyos nyelvi közösség egy másik nyelvi közösségbe ágyazva él” (*Sulán Béla: A cseh szókincs magyar elemeinek problematikája. Nyelvtudományi Közlemények, LXV. 2. 285.*), ott a jövevényszavakon túl az *elemek, formások* cseréjével állunk szemben. *Sulán* ennek a mechanizmusnak a folyamatát bőséges szóanyagra támaszkodva kitűnően szemlélteti egy másik tanulmányában is: „Adalékok az argó — különösen a közép-európai argó — szókincsének tanulmányozásához.” *MNyj. VII. 64.*

- [22] Vö. *Veinreich, U.*: Yiddish blends with a slavic element. (Reprinted from Slavic Word. Vol. 11, No. 4, December, 1955. U. S. A.)
- [23] Vö. a magyarban az ilyen szövegyülést: *csokor és bokréta > csokréta*; a modern angolban a *smoke + fog = füst + köd > „smog”*. — Az oroszban: *kur-sistka + devica > kursovica*. (L. *Boris Timofeev*: *Pravil'no li my govorim.*)
- [24] Vö. *Tavjov, Ch.*: Hisodot haslavim bežargon. (Jeruzsálem, 1923.)
- [25] L. *U. Weinreich* i. m. a 7. jegyzetben, 19. l.
- [26] Erre vonatkozóan vö. *M. Mieses*: Die jiddische Sprache (Verlag Benjamin Herz, Berlin—Wien, 1924). Mieses meghatározó névmásnak tekinti és a következő példákat idézi: „*ym ssamyn mytwoch, ym ssamyn schabyss, pajssech, jontyw* (*gerade in Mittwoch selbst...*). Szerinte ez a szláv névmás megvolt az ófelnémetben is (der samo), sőt a gótban és középfelnémetben is.
- [27] Vö. *Landou, A.*: Di slaviše elementn ün haspoais in jidis. (Filologishe shriftn fun Yivo. Vilnius II/1927, 119—214; III/1929, 615—616. Studies in Philology, 2—3. Vilno, 1930.)
- [28] Vö. *Max Weinreich* i. m. 626—627. l.
- [29] Vö. *Šklijar, H.*: Di weisrüssiše špraxlexe paraleln. (Lingvistishe Zamlung I. (1933.) 65—80. Minsk.)
- [30] Lásd *U. Weinreich* i. m. („Yiddish and colonial german...”) 29. l.
- [31] *Midrás*: a zsidó biblia-exegetika eredeti, ókori formája s az ezt felölelő midrás-irodalom elnevezése.
- [32] Vö. *Spirn, Z.*: Jidisch in Ungarn. Landau-Festschrift. Vilna, 1926. 195—200.
- [33] Vö. *le kawiarnia — kávéház, cukiernia — cukrászda.*
- [34] *J. Joffe* idézett művében azt írja, hogy Rásinál — többek között — a következő szláv szavak fordulnak elő: *senir, krukim* (jelentése: cserebogár; skorbut?; vö. or, ukr *chrušč*, cseh *chroust*, le *chrzaszcz*; Aboda Zara 28 b.), *akdin* (Aboda Zara 51 b., jelentése: kehely, edény), *makim* [Rás Hásáná 13 b.; Rási a szótári alakot közli: *mak(-u)* és Jofféval ellentétben ezt a szót franciának minősíti]. A „*senir*” Mózes V. 3., 9. magyarázatánál található meg és Rási azt írja róla, hogy a jelentése „*knaan*”-i (szláv) nyelven: „*hó*”. A szóban forgó hely: „A Sidoniak a Hermont Szirjonnak, az Emoreusok pedig Szenirnek hívják.” Rási kommentátorai megjegyzik, hogy a Szirjon és a Szenir mássalhangzói tulajdonképpen ugyanazok, csak más elrendezésben (s, n, i, r), és mivel Hermon magas csúcsát mindig hó borítja, az elnevezés találó. Ugyanígy értelmezte a biblia arameus fordítója, Onkelesz is ezt a szót („*tur talgo*” — „*hó-hegy*”). Ennek ellenére meg kell jegyeznünk, hogy a szláv nyelvekben a hó jelölésére „*senir*” alakú szó nincs, habár, például az ukrán „*snih*” már eléggé megközelelti azt. (Vö. or, belorussz *sneg*, ukr *snih*, bulgár *sněg* stb.) Véleményünk szerint nincs kizárva, hogy sajtóhibáról van szó és a „*senir*” helyett „*senih*” olvasandó.
- [35] E helyen is köszönetemet fejezem ki *dr. Scheiber Sándor* professzornak, aki volt szíves rendelkezésemre bocsátani a Holder-hagyatékot, és *Weinberger Józsefnek*, aki Holder *kéziratos* verseinek az elolvasásában nyújtott nekem segítséget.
- [36] *Siegmund A. Wolf* „*Wörterbuch des Rotwelschen*” (Mannheim, 1956) című szótárában ezt a szót germán eredetűnek tartja. Szerintünk azonban C. J. Hutte-*rernek* van igaza, aki azt állítja, hogy a jiddis még a régi nazális alakjában a lengyelből vette át. (Vö. MAJ 1963, 17. füzet, 18. füzet és Beranek, Die j. Ma. Nordostungarns, 1941, 23. l., Das Pinsker Jiddisch, 1958, 58. l.)
- [37] Vö. *Kelemen Béla*: Társadalomfejlődés és nyelv. (Nyelv- és irodalomtudományi közlemények, 1962, 2. sz. 255. l. — Cluj—Kolozsvár.)
- [38] Vö. *Franz J. Beranek*: Die Verkleinerungsformen im Jiddischen. (MAJ, 1960. január, 11. f. 5—9. l.) Lásd még Tavjov i. m.

MEGJEGYZÉSEK AZ ÁTÍRÁSHOZ

A jiddis szavak átírásánál — nyomdatechnikai okok miatt — minél nagyobb egyszerűsége törekedtünk. A redukált hangokat a sor fölötti „e” vagy „a”, néha megfordított betű jelöli (e). s = sz, tš, č = cs, ts = c, ž = zs, š = s, ch = x, a palatalizációt rendszerint a betű jobb oldala fölé tett (') jelzi.

HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK

MAJ — Mitteilungen aus dem Arbeitskreis für Jiddistik. (Herausgegeben von Dr. habil. Franz J. Beranek, Giessen, Marburger Str. 18.), *le* — lengyel, *or* — orosz, *ukr* — ukrán, *né* — német, *szl* — szláv, *nyj* — nyelvjárási, *MNy* — Magyar Nyelv, *kfn* — középfelnémet, *dial* — dialektus.

*

**

(A következő bibliográfia — *Max Weinreich* említett tanulmánya alapján — csak azokat a műveket sorolja fel, amelyeket még nem idéztünk és amelyek csak a jiddis—szláv kapcsolatokkal foglalkoznak. A nem latin betűs címeket zárójelben angol fordításban adjuk meg. A címek helyenként le vannak rövidítve. A zárójel előtti csillag azt jelzi, hogy a szóban forgó mű milyen vonatkozásban foglalkozik témánkkal.)

M. Altbauer, *Di kegenzaytike poylish-jidishe hashpoes oyfn shprakhgebit* (Vilna, 1934), 15. pp.

M. Altbauer, (The Origin of the Word *sitwa*), *Leshonenu*, XIV (1944), 85—87.

F. Beranek, „Jiddische Ortsnamen.” *Zeitschrift für Phonetik*, V (1951), 88—100.

S. Birnbaum, „Einige geographische Namen.” *Praktische Grammatik der jiddischen Sprache* (Vienna c. könyvében) (1918), 180—181.

H. Blanc, *The Jiddish Language: A Survey of Its Slavic Element* (publikálatlan), Harvard-egyetemen, tézisek, 1948).

B. Borokhov, (On the Tasks of Y. Philology).

Der Pinkes, I (Vilna, 1913), 1—22.

S. Chajes, (Place Names of Galicia in Jewish Sources and in Modern Y.) *Yivo-bleter*, VII (1934), 229—242, 286.

S. Dubnow, (Vernacular and Folk Literature of the Polish-Lithuanian Jews in the 16th and the First Half of the 17th Centuries). *Jevrejskaja Starina*, 1909, 7—40.

Ch. Gininger, „Sainéan's Accomplishments in Jiddish Linguistics” *The Field of Jiddish* (New York, 1954), 147—178, különösen: 173—178.

M. Gitlits, (Two Tendencies in Y. Word Formation), *Fragm fun jiddisher shprakh*, I (Moscow, 1938), 87—121.

M. Gitlits, (On the specificness and the Ways of Development of Y.), *Jazyk i myslenije*, IX (Leningrad, 1940), 47—56.

T. Gutman (s), (The Development of P. rz in Y.), *Yiddische filologye*, I (1924—26), 384—386.

T. Gutmans, (The Assimilation of Consonants in the Sentence), *Filologishe shriftn* (fun Yivo), II (Vilna, 1927), 107—110.

A. Harkavy (= Garkavi), *Ob jazyke jevreev, živšikh v drevnee vrem'a na Rusi i o slav'anskikh slovakh vstrečajemykh u jevrejskikh pisatelej* (St.-Petersburg 1866), 65 pp. (utánnymás a következő műből: *Trudy Vost. Otdel. Imper. Russkogo Arkheologičeskogo Obščestva*, 1865).

A. Harkavy, *Hayehudim usefat haslavim* (Vilna, 1867), 136 pp (az előző függelékkel).

I. Halpern, (Place Names of Poland in Jewish Sources). *Leshonenu*, IV (1932) 233—240.

J. Hart, (Y. Names of Cities and Towns in Poland), *Yiddische shprakh*, II (1942) 125—127.

B. Hrushovski, „On Free Rhythms in Modera Y. Poetry,” *The Field of Y* (New York, 1954), 219—261, főleg 227, 231, 240.

R. Jakobson, (The J. Sound Inventory as Compared With the Slavic Environment), *Yiddische shprakh*, XIII (1935), 70—83.

J. A. Joffe, (On the Origin of *katoves*), *Pinkes* (fun Amopteyl Yivo) I (1927—1928), 129—134.

J. A. Joffe (különfélék), *uo.*, 135—139.

J. A. Joffe, (The Sl. Influences in Y.), *Yivo-bleter*, VIII. (1935), 276—278.

J. A. Joffe, „Dating the Origin of Y. Dialekts”, *The Field of Y.* (New York 1954), 102—121, főleg 114—116.

K. H. Loytsker, (On the Sl. Element in Recent Soviet Y. Prose), *Afn sprach-front* (= *Di jidishe shprakh*), VI (1932), nos. 32—33, 65—90.

K. F. Lubarski, (Ukr. Words in the Y. language), Zapysky Odeskoho Instytutu Narodnoj Osvyty, I (1927), 129—161.

R. Mahler, (Jewish Place Names in Old Poland), Reshumot, n. s., V (Tel Aviv, 1953), 146—161.

S. Petřik, (On Y. Intonation in Carpathorussia), Listy filologické, LXIII (1936), 385—386.

N. Prilutski (= Prylucki). (On the *h* Sound in some Jiddish Dialects), Literarishe Bleter, V (1928), 543.

N. Prilutski, (Verbs in — *irn* in Y. Dialects), Yivo-bleter, VI (1934), 117—137.

B. Rubshteyn, (The Former Language of the Jews in R. Lands), Der Pinkes, I (Vilna, 1913), 21—34; note by S. Dubnow, *ibid.*) 36—38 (bővített kiadásban: B. Rubshteyn, Di antshteyung un antviklung fun der yidisher shprakh, Warsaw, 1922, 69—114).

M. Schaechter, (Aktionen im Jiddishen (Közöletlen doktori értekezés, Bécs, 1951).

M. Schaechter, (Aspects in Y. Verbs), Yidishe shprakh, XII (1952), 11—17; (The Stem Construction in Aspects of the Y. Verb), *uo.* 83—89.

I. Schiper, (Historical Note), Kunst un lebn, I (Warsaw, 1908), 61—67.

I. Schiper, (The Beginnings of *loshn ashkenaz* in the Light of Onomastic Sources), Yidishe filologye, I (1924—1926), 272—287.

N. Shtif, *(The Influence of BR. on the Hissing and Hushing Consonants in Y.), Di yidische sprakh, III (1929), no. 15, 14—22.

N. Shtif, (The Dialectological Expedition Into Belorussia of the Kiev Chair in Y. Culture), *ibid.*, no. 19, 1—26.

N. Shtif, (On the Threshold of the 19th c. . . . . The Slavization of Y.), Afn shprakhfront (= Di Yidishe shprakh), VI (1932), nos. 32—33, 1—66.

M. Shulman, (Sl. Influences in Y. Phonetics and Vocabulary), Afn shprakhfront, II (Kiev, 1938), 131—172; III (Kiev, 1939), 76—109.

E. Spivak, *(On Slavization), Afn shprakhfront, III—IV (Kiev, 1934), 46—63.

I. Taglicht, (Toponymy of Czechoslovakia and Adjacent Burgenland in Yewish Sources), Filologishe shriftn (fun Yivo), I (Vilna, 1926), 337—346.

M. Weinreich, *(On the Components of Y.), *ebben a müben: Algemeyne ensiklopedie. Kiegészítő kötet: Yidn B* (Paris, 1940), 39, 71—75, 77.

M. Weinreich, (Attitude Toward Slavisms), *ebben: N. Stutchkoff, Der oytser fun der yidisher shprakh.* (New York, 1950), pp. XIV—XV.

U. Weinreich, „Sábesdiker losn in Y.: A Problem of Linguistic Affinity”, Word VIII (1952), 360—377 (= Slavic Word, I, 56—73).

U. Weinreich, „On the Cultural History of the Y. Rime”, The Historic Quest: Essays . . . Presented to Salo W. Baron.

U. Weinreich, „Notes on the Y. Rise-Fall Intonation Contour”. For Roman Jakobson, (*s-* Gravenhage, 1956), 633—43.

U. Weinreich, „A Retrograde Shift in the Guise of a Survival: An Aspect of Y. Vowel Development”, „Estructuralismo y Historia: Miscelánea Homenaje a André Martinet (La Laguna, 1957).

L. Wiener, (J. Words in Russian Dialects), Živaja Starina, V (1895), 57.

L. Wiener, „Das jüdische Element im Polnischen”, Archiv für slavische Philologie, XX (1898), 620—624.

S. Winter, (Some Y. Place Names in Poland). Filologishe shriftn (fun Yivo), III (Vilna, 1929), 585—588.

A. Zaretski, (Problems of Y. Linguotechnics), Di Yidishe shprakh, IV (1930), 20, 1—10.

A. Zaretski, Far a proletarisher shprakh (Kiev, 1931, 119 pp.)

ПРОБЛЕМАТИКА СЛАВЯНСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ЯЗЫКЕ ИДИШ

И. БИХАРИ

Резюме

Автор, опубликовавший до сих пор ряд статей по русской аспектологии, считает настоящую статью лишь предварительным исследованием к труду, который он собирается написать впредь и в котором он предполагает излагать основательно

проблемы глагольного аспекта в языке идиш. Вот почему настоящая статья не претендует на высокие требования и цель автора состоит лишь в том, чтобы ознакомить читателя, в первую очередь на основании богатой зарубежной литературы (см. работы И. Йоффе, Р. Якобсона, М. Вейнрейха, У. Вейнрейха, М. Гиглица и др.) и на своем материале, со влиянием славянских языков на идиш. Кроме введения и заключения, автор излагает тему в семи главах:

В I-й главе автор, обрисовывая традиционную теорию возникновения языка идиш, подчеркивает, что идиш, вырвавшийся из средневекового немецкого языка, в течение своей истории стал развиваться как вполне самостоятельный язык, причем ярко отражает следы миграции, непосредственных и опосредственных контактов еврейского народа с другими (напр. славянскими) народами. Не случайно, что старейшая печатная книга на языке идиш тоже вышла на славянской почве — в Кракове в 1534-м году. (*Реб Анчель: Маркесес Гамишне*).

II-я глава излагает проблему т. н. субстрата и результаты, достигнутые до сих пор в области исследования „лэшон кнаани“, соглашаясь с взглядом, согласно которому данная теория об этой проблеме еще в достаточной мере не обоснована.

В III-й главе прослеживаются заимствованные из славянских языков слова, начиная со второй половины XVII-го века, одновременно указывая на социальный и экономический фон общений славянских языков и идиш. Особенно чётко наблюдается упомянутые выше факты на основе т. н. литературы „респонсум“ XVII-го века, однако представляются ценные сведения и в произведениях тех писателей последней четверти XVIII-го и начала XIX-го веков, которые для того, чтобы их понимали, распространяли идеи просвещения среди масс на испещрённом славянскими элементами языке идиш. (*М. Левин, Й. Перл* и др.)

IV-я глава исследует влияние славянских языков на фонетику и грамматику идиш. Под влиянием славянских языков обогатился его фонематический состав, появились в нем палатализованные согласные (*н', л', в* некоторых диалектах *т', д', с'*) и т. н. шипящие (*ч, ж, ш*); заимствование славянских окончаний и суффиксов стало тоже чрезвычайно общим в идиш. Но это явление проводит уже читателя к следующей, V-й главе, где приводятся некоторые т. н. слова-смеси особого образования на основе работы *У. Вейнрейха* по этой теме („Yiddish Blends with a Slavic Element“) и в общих чертах обрисовывается и механизм заимствования.

В VI-й главе приводятся и представляются семантические параллели между отдельными славянскими языками и идиш, главным образом на материале белорусского языка. Эти параллели доказывают, что воздействие, оказанное славянскими языками на идиш, выходит далеко за пределы проблематики словарного состава, и что создавшийся вследствие сосуществования билингвизм создает своего рода идиш-славянское языковое родство и вопреки тому, что в случае языка идиш, в конечном итоге язык германского происхождения уложился в теле славянских языков. С этой точки зрения заслуживают упоминание не только веющие духом славянским фразеологические сочетания и кальки, но и тот факт, что в восточном идиш найдутся и следы системы глагольных видов — явление, которое чуждо немецкому языку, но очень характерно для славянских языков.

Наконец в VII-й главе для иллюстрации интенсивности славянского влияния приводятся примеры, доказывающие, что в Венгрии даже в т. н. „ойберландском“ идиш укоренились некоторые слова славянского происхождения. Впрочем, в этой области — кроме катаклизма европейского еврейства — возникают перед исследователем большие трудности и в связи с тем обстоятельством, что большая часть бывшей венгеро-еврейской печати старалась писать на чистом немецком языке, вследствие чего создавался такой „стерильный“ идиш, который в значительной мере отличался от просторечия, употребляемого народом. Единственное исключение представляет собой творчество *Йозефа Хольдера* (1893—1944), жившего и творившего в Будапеште, в стихотворениях и переводах которого мы находим множество славянских элементов. Но он провел свое детство в деревне Надьбочко (в северо-восточной части бывшей Венгрии) и, по всей вероятности, славянские слова он принес с собой с той территории.